

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра права
Економіко-правовий факультет

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО
та сучасне адміністративне е-судочинство

(із змінами та доповненнями; перероблений)

Київ – 2024

Волік В.В. Навчальний посібник «Адміністративне процесуальне право та сучасне адміністративне е-судочинство» : навч. посіб. / Уклад. В.В. Волік. – Київ : МДУ, 2024. – 135 с.

Навчальний посібник висвітлює структуру судових органів влади та місце адміністративних судів в цій структурі, наводить зміст основних положень адміністративного процесуального права, особистості та тонкощі здійснення адміністративного процесу, ведення адміністративного провадження в адміністративних судах в Україні, з урахуванням практичного досвіду автора. Цей посібник допоможе студентам та іншим зацікавленим особам розуміти процедуру вирішення публічно-правових спорів, правильно тлумачити та застосовувати норми адміністративного судочинства та чітко уявляти відмінності від інших форм судочинства.

Розрахований на здобувачів закладів вищої освіти і всіх, кого цікавить адміністративне процесуальне право.

Укладач

Волік В.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права

© Волік В.В., 2024

© МДУ, 2024

ЗМІСТ

Передмова.....	4
ТЕМА № 1. Адміністративні суди в структурі судів України	6
ТЕМА № 2. Адміністративне процесуальне право, адміністративне судочинство, процес, стадії процесу.....	11
ТЕМА № 3. Принципи адміністративного процесуального права.....	19
ТЕМА № 4. Адміністративні процесуальні відноси.....	23
ТЕМА № 5. Юрисдикція (компетенція, повноваження) адміністративних судів, підвідомчість адміністративних справ.....	24
ТЕМА № 6. Підсудність (родова, територіальна) адміністративних справ...	29
ТЕМА № 7. Учасники судового процесу в адміністративній справі.....	35
ТЕМА № 8. Складові частини (елементи) адміністративного позову.....	53
ТЕМА № 9. Докази в адміністративному процесі.....	65
ТЕМА № 10. Строки звернення до суду, процесуальні строки.....	89
ТЕМА № 11. Судові витрати. Судові штрафи.....	96
ТЕМА № 12. Підготовка судової справи до розгляду по суті. Судовий розгляд адміністративних справ.....	98
ТЕМА № 13. Провадження апеляційної, касаційної інстанцій.....	106
ТЕМА № 14. Перегляд рішень за нововиявленими обставинами або за виключними обставинами.....	111
ТЕМА № 15. Виконання рішення суду. Виконавче провадження.....	113
ТЕМА № 16. Електронний суд – сучасний стан та шляхи удосконалення....	115
ТЕМА № 17. Судова практика окремих категорій адміністративних справ...	119
Корисна література.....	128
Титул.....	135

ПЕРЕДМОВА

Цей навчальний посібник «Адміністративне процесуальне право та сучасне адміністративне е-судочинство» є результатом роботи по переробленню, доповненню та внесенню змін раніше виданого у 2019 році навчального посібника «Адміністративний процес».

Посібник пропонується для вивчення здобувачами денної та заочної форми навчання економіко-правового факультету (по напряму підготовки 081 «Право») навчальної дисципліни (курсу) – «Адміністративний процес». Також посібник буде нагоді для використання у своїй діяльності іншими зацікавленими особами та спеціалістами в сфері права.

Мета курсу: отримання здобувачами знань з теоретичних питань адміністративно-процесуального права і адміністративної юрисдикції, отримання навичок роботи в процесі застосування адміністративно-правових процесуальних норм, а також адміністративного судочинства і вміння їх практичного застосування.

Завдання курсу:

- розкрити поняття, предмет, завдання адміністративного процесуального права, його місце в системі адміністративного права України і структуру;
- розкрити поняття та структуру адміністративного процесу, а також показати відмінності від інших видів процесуального права;
- розкрити поняття та завдання адміністративного судочинства;
- з'ясувати організаційні питання і принципи адміністративного судочинства;
- розкрити організацію адміністративного судочинства;
- з'ясувати статус учасників адміністративного процесу;
- навчити студентів загальним принципам поведінки в адміністративному суді.

Предмет курсу: передбачає вивчення такої підгалузі адміністративного права як адміністративне процесуальне право.

Написання посібника відбувалося через призму адвокатського досвіду автора цього посібника, оскільки на сьогоднішній день, звичайно ж, сформувалися та існують певні навички, досвід, уявлення, що відбувається взагалі в різних судах (мається на увазі різних за підвідомчою, територіальною, інстанційною, предметною підсудністю), і загалом яким

чином правильно вести себе і спілкуватися в судових засіданнях, які бувають взаємовідносини з судьями (з урахуванням їх рівня компетентності, психоемоційного характеру і т.д.), а до того ж кожен суддя індивідуальний, а кожне рішення суду майже виключне. З досвідом накопичилося розуміння нюансів, деталей, технічних моментів грамотного, вірного, точного складання процесуальних документів, а й саме і правильного ефективного подання цих документів до суду. Загалом, досвід є, і є бажання ним поділитися, донести його читачам.

ТЕМА № 1.

Адміністративні суди в структурі судів в Україні

Загальновідомо, що суди (загальної юрисдикції) в Україні спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (*див. Схему №1*).

Нас з вами, виходячи з предмета, цікавить вивчення і розуміння адміністративного судового процесу, питань звернення до суду, поведінки в суді, складення процесуальних документів і т.д.

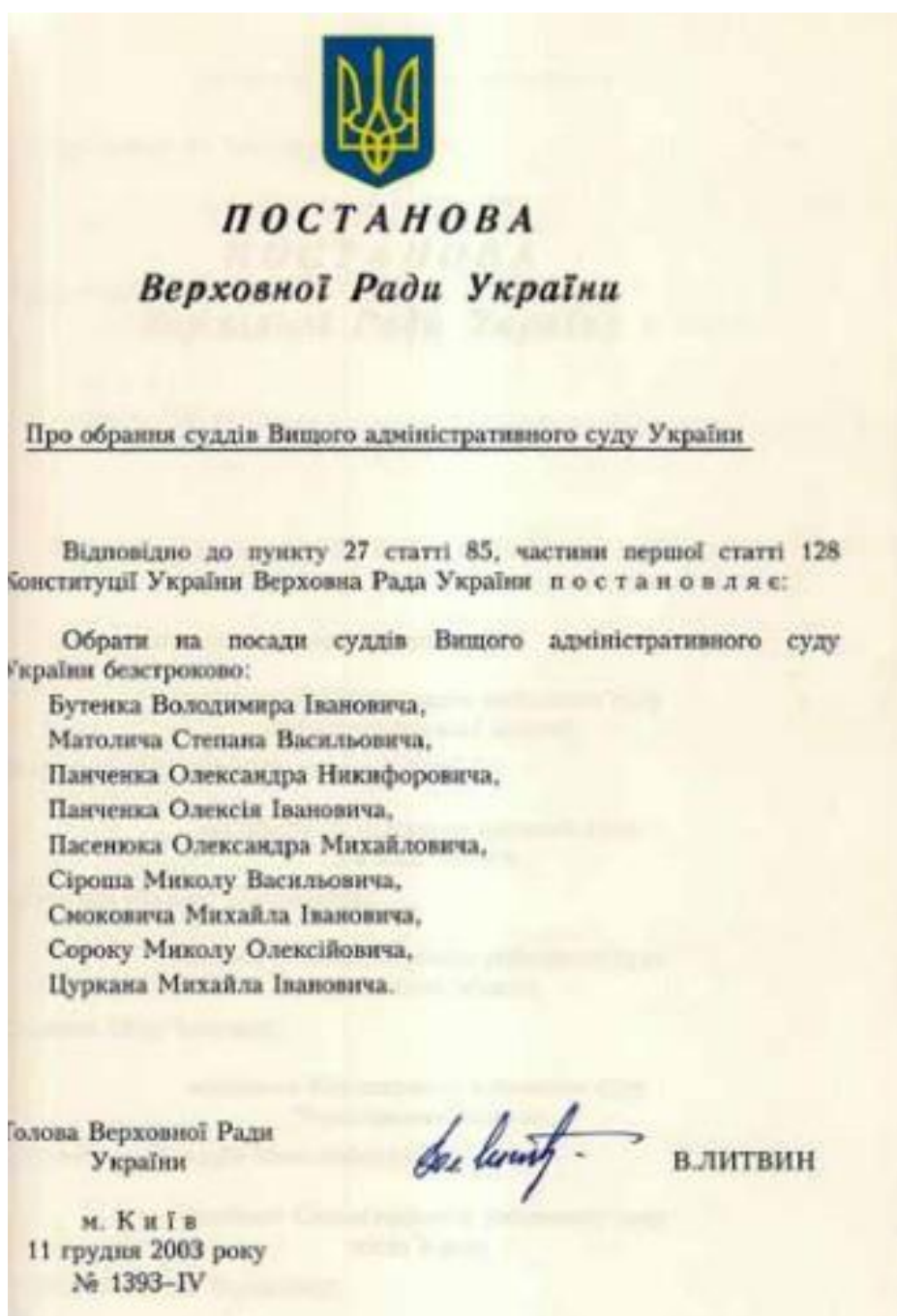
Для початку, хотілося зупинитися на короткій історії створення адміністративних судів та їх початку роботи. Указом Президента України від 16.11.2004р. №1417/2004 «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження мережі та кількісного складу суддів» з 01 січня 2005 року були створені місцеві адміністративні суди в кількості 27 (згідно адміністративно-територіальним поділом: Автономна Республіка Крим, 24 області, 2 міста) і 7 апеляційних адміністративних судів. При цьому, апеляційні адміністративні суди на відміну від загальних апеляційних судів включали в себе можливість перегляду судових справ з декількох областей. *Наприклад, території на які поширюються повноваження Київського апеляційного адміністративного суду – на Вінницьку, Житомирську, Київську, Черкаську, Чернігівську області та місто Київ; Севастопольський апеляційний адміністративний суд – на Автономну Республіку Крим, місто Севастополь і т.д.*

Цікавий факт, що раніше згідно з Указом Президента України (№889/2002) в 2002 році були створені Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України. Однак даний указ скасовано, а створення Касаційного суду України в системі судів загальної юрисдикції визнано неконституційним (рішення Конституційного Суду України від 11.12.2003р. №20-рп/2003) і як касаційну інстанцію в системі адміністративних судів визначено Вищий адміністративний суд України.

На теперішній час судова реформа радикально все змінила. Вищий адміністративний суд України як окрема інституція натеper відсутня, але є Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду України (*прим.* Верховний Суд України перетворено вже в Верховний Суд). До того ж, натеper створені апеляційні

адміністративні суди в апеляційних округах (наприклад, Восьмий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську та Тернопільську області, з місцезнаходженням у місті Львові).

11.12.2003 на посади суддів Вищого адміністративного суду України було обрано перших 9 суддів, а 25-28.10.2005 відбулися перші судові засідання цього суду. З вересня до грудня 2005 року до Вищого адміністративного суду України з Верховного Суду України та Вищого господарського суду України надійшло 14,7 тис. касаційних скарг.

Що стосується Кодексу адміністративного судочинства України, то цей документ був прийнятий Верховною Радою України 06.07.2005р., а почав діяти з 01.09.2005р. Тоді і розпочали роботу й адміністративні суди. Натепер, Кодекс адміністративного судочинства України *знав кардинальних змін у 2017 році*, із викладенням цього нормативно-правового акту в новій редакції. Дивитися ухвалення Верховною Радою України Кодексу адміністративного судочинства України можна за цим QR-кодом:

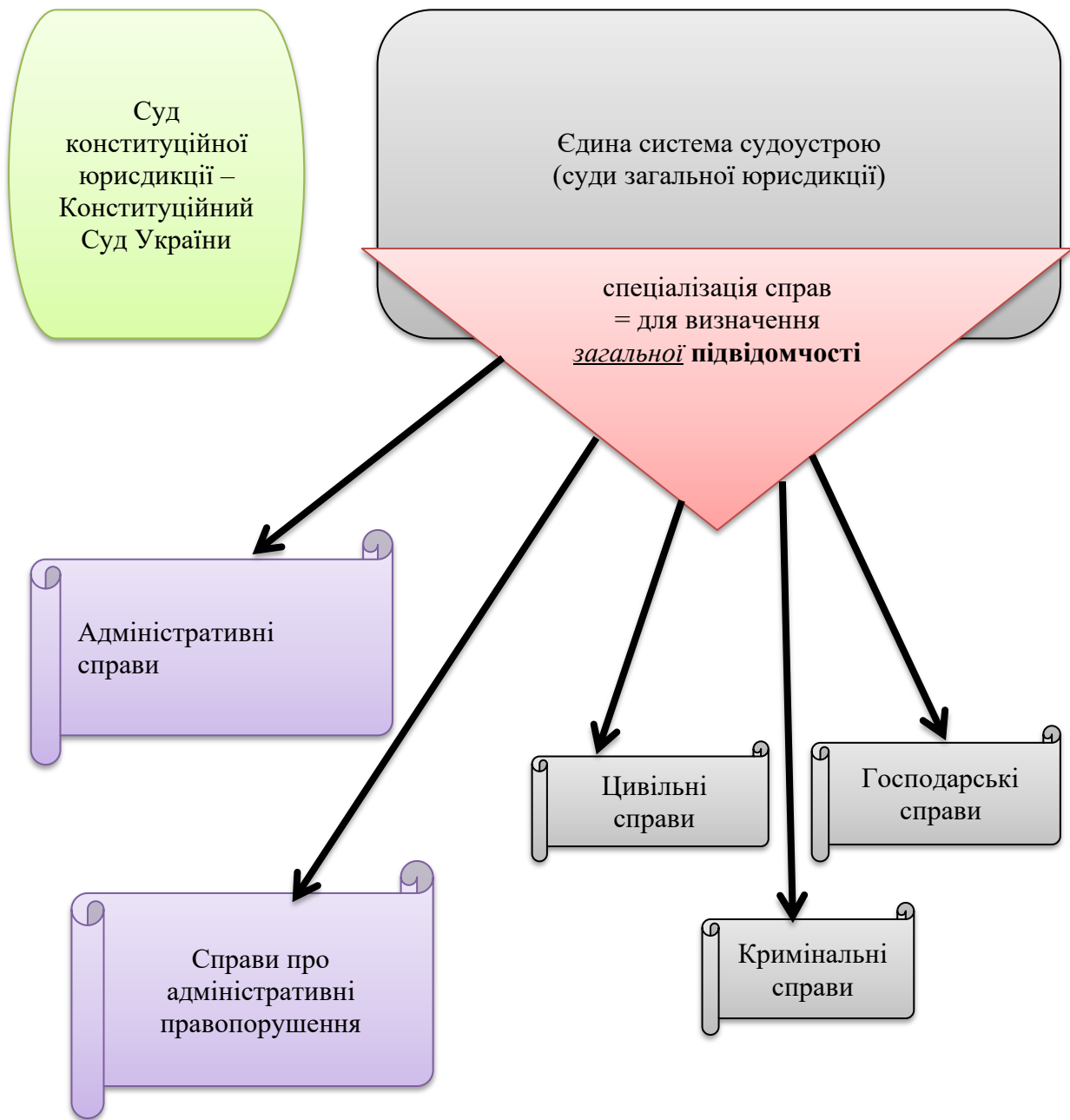
Крім того, хотілося відзначити наступне: основною дійовою особою при розгляді судових адміністративних справ було визначено – суб'єкт владних повноважень, і ця особа, як правило, не в епізодах, а на перших ролях і до того ж, часто в якості відповідача. Кожен з вас, ваших батьків в повсякденному житті стикається з отриманням необхідних документів, я б сказав юридично значущих документів. І ці документи в більшості випадків виходять, видаються органами влади (органи приватизації, реєстраційні служби, податкові органи, різні державні сервіси та служби) та органами місцевого самоврядування. З тих чи інших причин, (в зв'язку з некомпетентністю, особистою неприязню, а може і дійсно в зв'язку зі спірним трактуванням будь-якої з норм права тощо) їх отримання або неможливість отримання може призводити до того, що порушуються (наприклад, через дії/бездіяльність органів влади та місцевого самоврядування) ваші права і інтереси. Так ось, адміністративне процесуальне право покликано допомогти в захисті ваших прав та воно роз'яснює вашу поведінку в адміністративному суді, і поведінку та роль суду (судді), інших осіб при здійсненні адміністративного судочинства і нарешті існує для вирішення публічно-правового спору. До прийняття Кодексу адміністративного судочинства України в Цивільному процесуальному кодексі України передбачалися норми, що регулювали порядок вирішення публічно-правових спорів, але їх вочевидь не вистачало. Із появленням КАСУ з'являється нові важливі дефініції: справа адміністративної юрисдикції (адміністративна справа), суб'єкт владних повноважень и т.д.

Хто ж ці суб'єкти владних повноважень? Хто до них відноситься? Якщо ми звернемося до термінології законодавця, то побачимо, що суб'єкт владних повноважень - орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг.

Але звертаю увагу, що лише наявність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень не дає твердих 100% підстав для розгляду спору в адміністративному суді. Необхідно також розуміти і природу спірних відносин, а також звертатися до норм конкретного закону (або інших процесуальних кодексів), які можуть розділяти і відносити справи до тієї або іншої юрисдикції (господарської, цивільної, кримінальної, адміністративної, справи про адміністративні правопорушення). *Так, наприклад, стаття 20 Господарського процесуального кодексу України передбачає також розгляд господарськими судами спорів, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом до їх компетенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності.* Отже, при поданні позову виникають питання не тільки підвідомчої (загальної), але й територіальної, інстанційної та предметної підсудності (юрисдикції). Всі ці випадки ми з вами і будемо розбирати на сторінках цього посібника. Крім того, мета цього посібника, крім іншого, полягає в *максимальній доступності, в можливості допомогти читачу розуміти навчальний матеріал без зайвих зусиль з використанням схем, зрозумілих та простих прикладів, що накопичувалися автором в професійній сфері.*

Схема №1 – Система судів України, їх спеціалізація, юрисдикція

Список умовних скорочень, що використані у цьому посібнику:

- Адміністративне процесуальне право — АПП
- ГК України, ГКУ — Господарський кодекс України
- КАС України, КАСУ — Кодекс адміністративного судочинства України
- КУпАП — Кодекс України про адміністративні правопорушення
- ККУ — Кримінальний кодекс України
- СК України, СКУ — Сімейний кодекс України
- СВП – суб’єкт владних повноважень
- ЦК України, ЦКУ — Цивільний кодекс України
- ЦПК України, ЦПКУ — Цивільний процесуальний кодекс України

ТЕМА № 2.

Адміністративне процесуальне право, адміністративне судочинство, процес, стадії процесу

2.1. Форми захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, загальні засади звернення до суду

У більшості випадків громадяни та організації слідкують приписам норм права, правильно їх застосовують і добровільно виконують, не звертаючись за захистом до юрисдикційних органів, відповідно до їх компетенції. Однак це не виключає випадки, коли з тих чи інших мотивів між суб'єктами правовідносин виникають розбіжності щодо здійснення та реалізації їх прав і обов'язків. Це змушує зацікавлену особу звертатися в ті чи інші юрисдикційні органи для врегулювання його відносин з іншою стороною відповідно до норм права.

Виходячи з аналізу чинного законодавства України, можливо виділити наступні форми захисту прав і законних інтересів громадян і організацій:

- нотаріальний;
- суспільний (участь суспільства у вирішенні питань через громадські організації і т.д.);
- адміністративний (через органи прокуратури, поліції і т.д., в тому числі із застосуванням, наприклад, таких джерел права: КУпАП, ККУ та інші спеціальні законодавчі акти);
- судовий та інші.

Однією із інституцій, що здійснює захист прав, є нотаріат. Нотаріуси посвідчують угоди, підписи фізичних осіб, вживають заходів щодо охорони спадкового майна, здійснюють нотаріальні написи, засвідчують вірність копій і т.д. Суспільний захист прав та інтересів натепер набуває нових форм та стає також сильним чинником в правоохоронній діяльності, оскільки сучасні соціальні мережі досить якісно впливають на думку населення та у певній мірі запобігають правопорушенням. Класичним, але таким, що втрачає довіру є адміністративна форма захисту прав зі зверненням до загальних органів влади.

На наш погляд, найбільш оптимально-ефективної формою захисту прав і охоронюваних законом інтересів є судова форма захисту. Стаття 124 Конституції України передбачає, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Ще раніше ця норма говорила наступне: «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції». Натепер, Конституційний Суд України розглядає справи, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції. А правосуддя в Україні на сьогодні здійснюють виключно такі суди: місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд (найвищий суд), вищі спеціалізовані суди (наприклад, створений у 2017 році - Вищий суд з питань інтелектуальної власності; у 2018 році - Вищий антикорупційний суд). *Але на всяк випадок та враховуючи сталу практику, радимо не робити помилку та не плутати поняття «суди загальної юрисдикції» з «місцевими загальними судами» (районні, міськрайонні суди), і додатково пам'ятати що система судів будується за принципами спеціалізації (підвідомчості), територіальності, предметності та інстанційності.*

Згідно зі статтями 55, 64 Конституції України права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені; кожному гарантується право на оскарження в суді *рішень, дій чи бездіяльності* органів державної влади, органів місцевого самоврядування, *посадових і службових осіб*.

Відповідно до статті 8 Конституції України норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. *Наприклад, в КАСУ фактично встановлено і діє презумпція винуватості суб'єкта владних повноважень і достатньо посилання на норми Конституції України при зверненні до суду. В свою чергу, саме СВП (прим. суб'єкту владних повноважень) необхідно спростовувати доводи, докладати з цього приводу зусилля, заперечувати проти аргументів позивача, доказувати безпідставність вимог позивача.*

При цьому, згідно зі статтею 6 КАСУ забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини.

Відповідно до статті 19 КАСУ юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення. *Наприклад, юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи про накладення адміністративних стягнень.*

Рішення судів є обов'язковими для виконання на всій території України (стаття 129 Конституції України). Для виконання рішення суду необхідно отримати виконавчий лист з повними реквізитами сторін, що повинно бути вказано в позові правильно. *При цьому позивач набуває статусу стягувача, а відповідач статус боржника.* Рішення суду виконуються після набрання ним чинності, а якщо зазначається на негайне виконання, - тоді можуть бути виконані невідкладно.

2.2. Поняття адміністративного процесуального права (АПП)

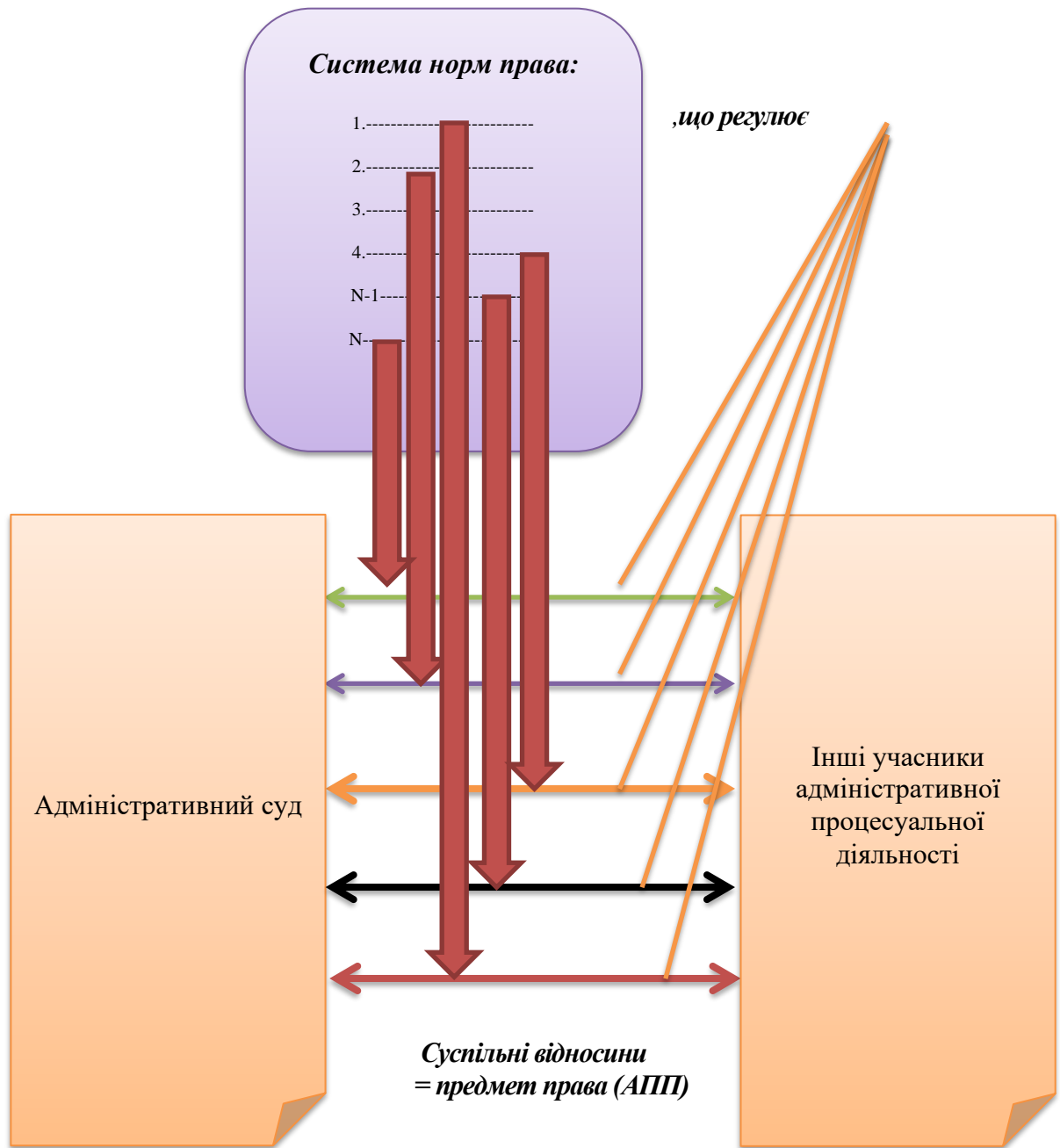
- це система норм права, що регулює відносини між адміністративним судом та іншими учасниками адміністративної процесуальної діяльності при здійсненні правосуддя по адміністративних справах, а також при виконанні судових рішень (див. Схему №2).

Предметом АПП є *врегульовані* нормами адміністративного процесуального права *суспільні відносини* між судом і іншими учасниками процесуальної діяльності по здійсненню правосуддя по адміністративних справах, а також щодо виконання судових рішень.

Методом правового регулювання АПП є сукупність способів, прийомів впливу на суспільні відносини.

Іншими словами, і таке можна знайти в літературі, адміністративний процес – це поєдинок між позивачем та відповідачем в суді щодо заявленого адміністративного спору, а адміністративне процесуальне право – це застосовувані правила цього поєдинку.

Схема №2 – Адміністративне процесуальне право

До джерел адміністративного процесуального права відносимо: Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України, інші законодавчі акти, рішення Конституційного суду України, практика Європейського суду з прав людини (відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод).

Загальновідомо, що в Україні судова практика не є джерелом права та в нашій державі діє непрецедентне право і тому кожна судова справа індивідуальна, але суди все ж такі керуються у своїй роботі ustalеною судовою практикою, рішеннями Європейського суду з прав людини. Більш того, остання редакція КАСУ передбачає введення нових понять: «зразкова адміністративна справа», «типова адміністративна справа». Тому, на тепер можливо говорити, про поступове формування прецедентного права в Україні.

2.3. Адміністративна процесуальна форма (порядок)

- це встановлений адміністративним процесуальним правом *порядок розгляду і вирішення адміністративних справ, а також виконання судових рішень* (вказівка на учасників цих дій, їх права та обов'язки, цілі дій, їх послідовність, терміни виконання, закріплення здійсненої дії у відповідному документі и т.д.). Це свого роду встановлена законодавством поведінка в суді, ваша поведінка, інших учасників процесу, а також поведінку самого суду, суддів.

Складові процесуальної форми: *процес, стадія, підстадії (проміжний процес - міні-стадія - процедурні питання), процесуальний режим.*

Процес (провадження) - це система процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою (розгляд і вирішення адміністративної справи в усіх інстанціях).

Стадія - це система та сукупність процесуальних дій, об'єднаних найближчою кінцевою метою.

Підстадія (= проміжний процес = міні-стадія = вирішення процедурних питань) - це система процесуальних дій, об'єднаних найближчою метою *всередині поточної ланки судової системи.*

Процесуальний режим - це ступінь урегульованості. Наприклад, в суді першої інстанції можливо подавати докази, в той час як в судах апеляційної (чи касаційної) інстанції справи розглядаються на підставі наявних матеріалів і подача додаткових доказів можлива лише в разі обґрунтованості (доведення наявності поважних причин).

2.4. Адміністративний суд. Судочинство, процес, стадії

Адмін. суд - суд загальної юрисдикції, до компетенції якого віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ.

Адмін. судочинство - діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у порядку, визначеному КАСУ.

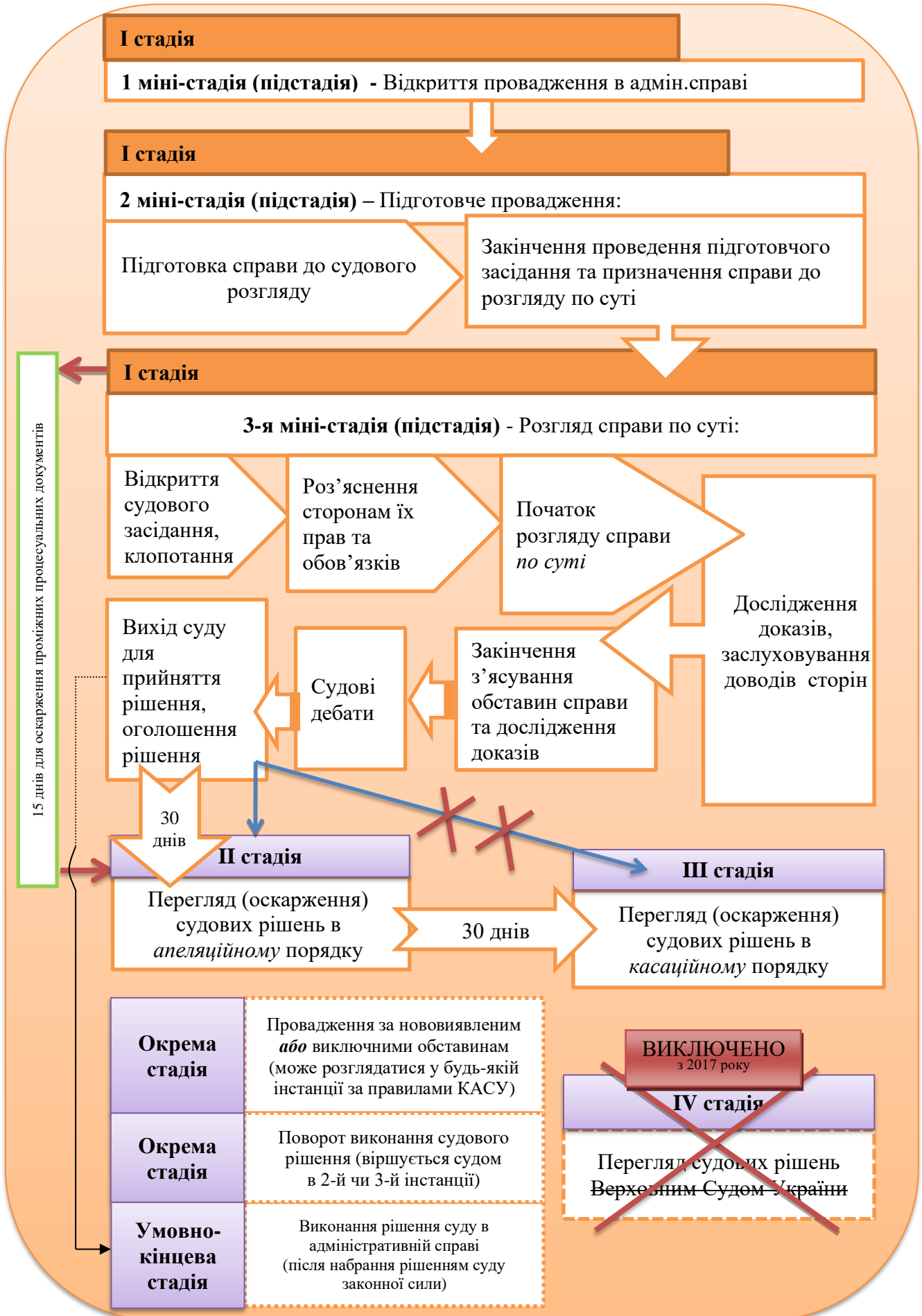
Адмін. процес - правовідносини, які складаються під час адміністративного судочинства.

Адміністративний процес складається (див. також додатково Схему №3):

- 1. Пред'явлення позову*
- 2. Відкриття провадження в адміністративній справі*
- 3. Підготовка справи до судового розгляду (підготовче провадження)*
- 4. Пред'явлення зустрічного позову*
- 5. Відзив на позовну заяву*
- 6. Відповідь на відзив*
- 7. Заперечення (фактично це аргументи проти відповіді на відзив)*
- 8. Розгляд заяв, клопотань і заперечень*
- 9. Врегулювання спору за участю судді (продовження на стор. 18)*

Схема №3 – Стадії адміністративного процесу (загальний вигляд)

10. Початок розгляду справи по суті (початок на стор. 16)
11. З'ясування обставин справи та дослідження доказів
12. Судові дебати
13. Ухвалення остаточного рішення
14. Перегляд (оскарження) судових рішень в апеляційному порядку
15. Перегляд (оскарження) судових рішень в касаційному порядку
16. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами
17. Поворот виконання судового рішення
18. Виконання судового рішення

1.5. Предмет і система науки адміністративного процесуального права

предметом адміністративного процесуального права є відносини, які виникають при здійсненні правосуддя по адміністративних справах.

предмет науки - це те, що досліджує і вивчає дана наука.

система науки адміністративного процесуального права включає в себе: поняття науки, її предмет, метод, судову владу і правосуддя, поняття адміністративного судочинства і процесу, його стадії, виконання рішень судів, адміністративний процес зарубіжних держав і т.д.

ТЕМА № 3.

Принципи адміністративного процесуального права

3.1. Принципи адміністративного процесуального права

- є основні ідеї, постулати, керівні положення, *що визначають* зміст і напрямки правового регулювання. Це свого роду *відправні пункти*, що показують *вектор* правового регулювання.

Значення принципів визначається їх впливом на нормотворчу діяльність, вони визначають основні форми і методи діяльності суду та інших учасників процесу при здійсненні правосуддя адміністративним судом.

3.2. Систематизація принципів адміністративного процесуального права

- це об'єднання, зведення їх в групи згідно з обраним критерієм, ознакою, основи.

Систематизація відбувається за змістом і сферою розповсюдження принципів (загально, міжгалузеві, галузеві, принципи окремих правових інститутів).

3.3. Загальноправові принципи

- це принципи, властиві всім галузям права, в тому числі і адміністративному процесуальному праву: демократизм, гуманізм, законність, верховенство права і т.д.

3.4. Міжгалузеві принципи

- це принципи адміністративного процесуального, господарського процесуального, цивільного процесуального та деяких інших галузей права. До них відносять: здійснення правосуддя тільки судами, рівність всіх громадян перед законом і судом, незалежність суддів і їх підпорядкованість тільки закону, колегіальність розгляду справ, гласність, об'єктивність і т.д.

3.5. Галузеві принципи (загальні риси та характеристики)

- це принципи, притаманні адміністративному процесуальному праву:

1-верховенство права (стрижень цього принципу соціальна справедливість, добросовісність, розумність, гуманність, мораль, - все поняття досить оціночні, а значить застосування даного принципу в судовій практиці залишається гострою проблемою; права і свободи людини визнаються найвищою цінністю; рішення в судах повинні прийматися з урахуванням практики Європейського суду з прав людини),

2-законність (владі необхідно діяти **(1) на підставі, (2) в межах повноважень, (3) способом**, що передбачені Конституцією та законами України (ст.19 Основного закону); якщо існують неузгодженості між підзаконним актом та законом, то застосовуються акти вищої юридичної сили (закони); якщо є прогалини в праві (законодавстві), тоді застосовуються такі правові механізми як аналогія права (аналогія закону); при розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному, якщо він не скасований виданим пізніше загальним актом; якщо закон не відповідає Конституції України – зазначається у зверненні до Верховного Суду – у поданні до Конституційного Суду України – вирішуються відповідно питання законності акту чи конституційності закону або його окремих норм - (Додатково див. листи Міністерства юстиції України від 26.12.2008р. №758-0-2-08-19 та від 30.01.2009р. №Н-35267-18, які є актуальними й досі),

3-рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом (рівність перед законом і судом, в застосуванні процесуальних засобів і інструментів, але не ототожнення їх у всіх учасників, тобто в залежності від процесуального статусу; не може бути привілеїв чи обмежень за переконанням, майновим станом, мовними або іншими ознаками),

4-змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі (в суді встановлюється не об'єктивна істина, а доведення або недоведеність позовних вимог; необхідно представити максимально самостійно всі докази (документи і т.д.); для повного захисту прав сторін або 3-х осіб суд може виходити за межі позовних вимог; позивач розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд; суд може (не зобов'язаний) витребувати докази за власною ініціативою),

5-гласність і відкритість адміністративного процесу (крім осіб, які брали в справі, особи, які не брали в справі (якщо це стосується їх прав і свобод) можуть ознайомитися з результатами розгляду справи; право на ознайомлення може бути обмежене в інтересах нерозголошення конфіденційної інформації про особу, державна таємниця, що охороняється законом; якщо закрите засідання - то тільки учасники справи + ЕксСпецПеревосвід; повне фіксування судового засідання - звукозаписне технічний засіб; особи присутні в залі судового засідання можуть використовувати портативні відео- та аудіотехнічні засоби; якщо стаціонарна апаратура (трансляція) - тоді з дозволу суду (ухвала) + згоду осіб у справі; будь-яка особа може бути присутньою у відкритому судовому засіданні (до речі, цією можливістю можуть користуватися студенти під час навчання в закладі вищої освіти, оскільки студенти можуть безоплатно бути в судових засіданнях та підвищувати свій досвід як юриста)),

6-забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, встановлених КАСУ (особи, які беруть участь; або особи, які не брали участі, але якщо суд вирішив питання про їх права, обов'язки, інтереси),

7-обов'язковість судових рішень (+ невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, аж до кримінальної; в рішенні суду повинно бути повністю вказані реквізити сторін, що й переноситься і до виконавчого документу при його видачі сторонами; рішення суду не виконується, а виконується саме виконавчий документ (який видається на підставі судового рішення) згідно з Законом України «Про виконавче провадження»).

3.6. Принципи окремих правових інститутів

- це процесуальні принципи, притаманні, наприклад інституту судового розгляду адміністративних справ: безпосередність, усність і т.д. На сьогоднішній день, швидше за все ці принципи у всіх судових процесах стерлися, розчинилися, виділити їх практично неможливо, вони дуже схожі і однакові між собою.

ТЕМА № 4.

Адміністративні процесуальні відносини

4.1. Поняття адміністративних процесуальних правовідносин

- це *суспільні відносини, врегульовані* нормами адміністративного процесуального права, що складаються *між* судом і іншими учасниками процесуальної діяльності в процесі здійснення правосуддя в адміністративних справах і при виконанні судових рішень.

Предметом правового регулювання завжди є *суспільні відносини* (в нашому випадку процесуальні відносини).

4.2. Передумови виникнення адміністративних процесуальних правовідносин

- це умови *виникнення, зміни та припинення* адміністративних процесуальних правовідносин.

До них відносяться: *норми права, правоздатність і юридичні процесуальні факти*.
Передумови ділять на дві групи: загальні і приватні.

4.3. Елементи адміністративних процесуальних правовідносин

- *суб'єкт, об'єкт, зміст* правовідносин.

ТЕМА № 5.

Юрисдикція (компетенція, повноваження) адміністративних судів, підвідомчість адміністративних справ

5.1. Загальна структура системи судів, що діють в Україні (див. Схему №4).

5.2. Юрисдикція (компетенція) адміністративних судів (див. Схему №5)

= судова підвідомчість – визначає коло справ (спірних відносин), що підлягають розгляду в адміністративному суді. Завдання спеціаліста права розуміти критерії (орієнтири) розмежування підвідомчості справ судам; ЦПКУ – справи у цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносинах, крім випадків, коли розгляд таких справ здійснюється за правилами іншого судочинства; ГПКУ – господарські (договірні) відносини між суб'єктами господарювання.

Стаття 19 КАСУ фактично встановлює три загальних критеріях підвідомчості справ адміністративному суду та їх потрібно застосовувати комплексно. Тут навіть іноді плутаються фахівці права; в літературі зустрічається такий оборот як «метод чистки капусти», коли відкидаються гнилі листки і ви доходите до істини в який же суд вам звернутися; деякі автори пропонують зробити стадію встановлення спору окремою (самостійною) і тільки потім слухати справи по суті - свого роду «попередній юридичний колектор».

Ці критерії можна застосовувати і при визначенні підсудності справи адміністративному суду:

1 критерій - суб'єктний склад (наявність суб'єкта владних повноважень, який здійснює владні або делеговані управлінські функції). *Наприклад, КАСУ визначає, що суб'єкт владних повноважень – це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг. Отже, якщо стороною у справі є комунальне підприємство з делегованими законом повноваженнями держави, то спір з таким підприємством буде відноситися до адміністративного.*

2 критерій - характер спору (= природа спірних правовідносин), його предмет, зміст (в адміністративних справах немає спору про право; наявність публічно-правового спору; оспорювання адміністративного договору; оскарження рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень при реалізації владних управлінських функцій, їх посадових осіб, а також організацій, яким делеговано повноваження в цій сфері). *ПРИКЛАД: виконавчий комітет міської ради, закупівля бензину = договір поставки = господарський спір, не адміністративний.*

Винятки з цього правила становлять: публічно-правові справи, що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; в порядку кримінального судочинства; про накладення адміністративних стягнень; відносини, що виникають в результаті діяльності об'єднання громадян.

3 критерій – справи прямо визначено положеннями КАСУ, закону (прийняття, проходження, звільнення з публічної служби (*незважаючи на те що розгляд трудових спорів віднесено до ЦПКУ*); спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму; суперечки, що стосуються обмеження щодо реалізації прав на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації), справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України; справи щодо оскарження актів, дій і / або бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції України, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. *НАПРИКЛАД: ЦПКУ в статті 15 визначив цивільну юрисдикцію судів, які розглядають справи про захист прав, свобод або законних інтересів, що впливають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.*

!!! Важливі зміни, що відбулися у 2017 році (після кардинальних змін в КАСУ): Наприклад, адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду

в порядку іншого (ніж адміністративне) судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду.

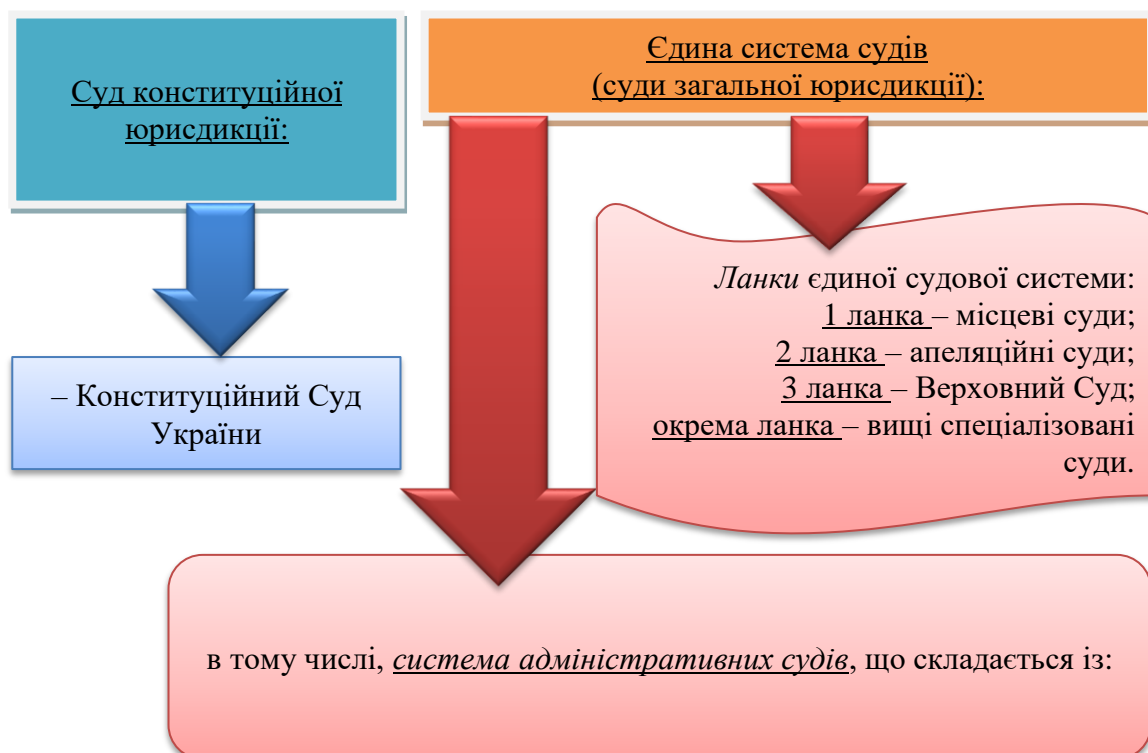
Взагалі розрізняють три види підвідомчості: *імперативну*, *умовну*, *альтернативну*.

1. *Імперативна* - коли закон визначає категорично (безумовно), що дана справа підлягає вирішенню в суді і тільки в суді.

2. *Умовна* - коли справа підлягає вирішенню в суді тільки після виконання певної умови.

3. *Альтернативна* - коли закон допускає для сторін спору можливість обирати будь-який юрисдикційний орган з декількох можливих.

Схема №4 – Загальна структура єдиної системи судів, що діють в Україні (у тому числі і система адміністративних судів)

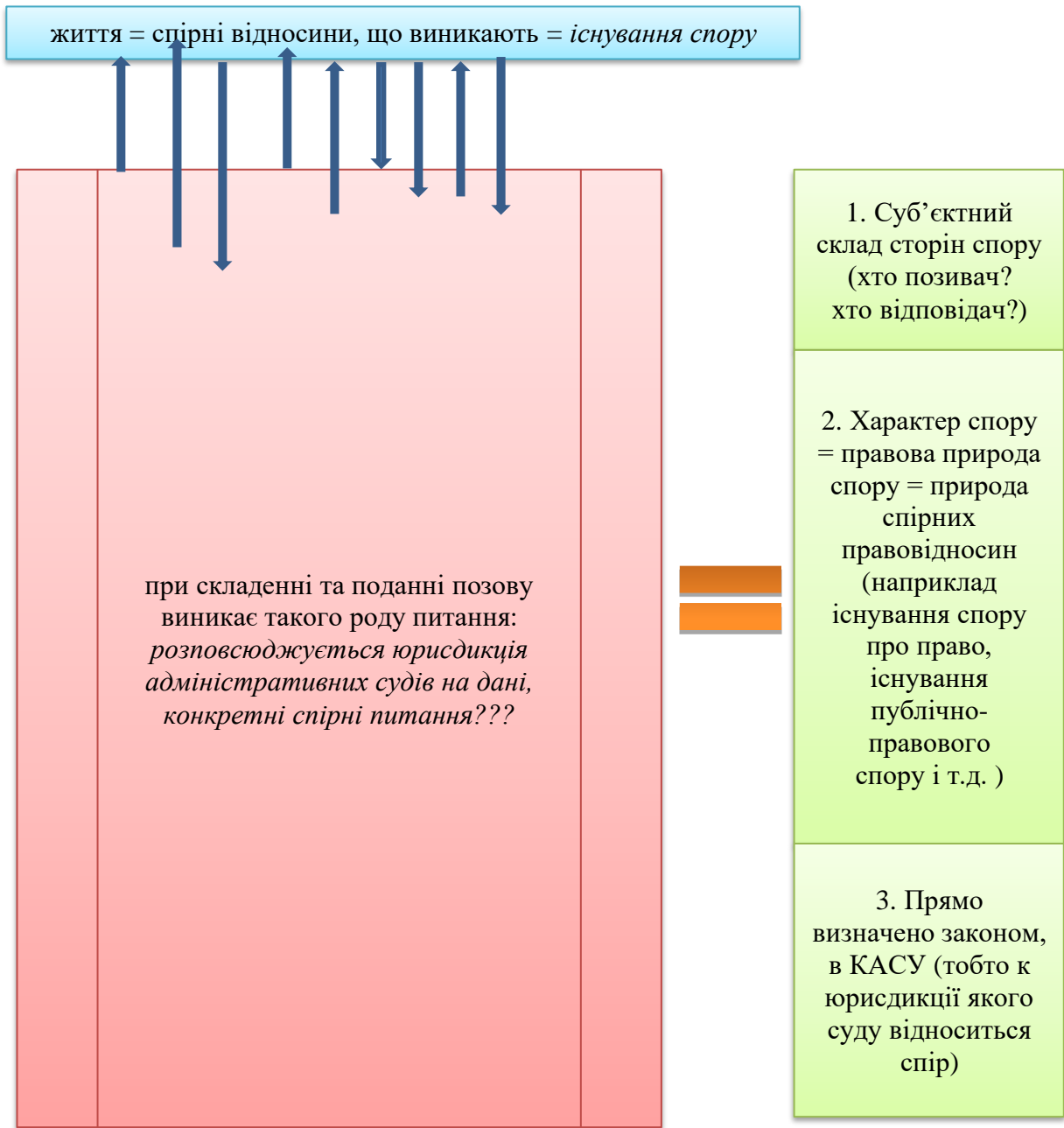
– 1я інстанція – місцеві адміністративні суди (=місцеві загальні суди як адміністративні суди + окружні адміністративні суди);

– 2я інстанція (апеляційна) – апеляційні адміністративні суди (в деяких випадках можуть виступати як суди 1-ої інстанції, наприклад, в справах за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки). *Приклад: Другий апеляційний адміністративний суд в апеляційному окрузі, що включає Полтавську, Сумську та Харківську області, з місцезнаходженням у місті Харкові.*

– 3я інстанція (касаційна) – *Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду* (в деяких випадках Верховний Суд може виступати як суд 1-ої інстанції);

!!! апеляційна інстанція у Верховному Суді, як окремий вид інстанції – *Велика Палата Верховного Суду* переглядає в апеляційному порядку судові рішення Верховного Суду, ухвалені ним як судом першої інстанції (наприклад, щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії судів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів).

Схема №5 – Визначення підвідомчості спору

ТЕМА № 6.

Підсудність (родова, територіальна) адміністративних справ

6.1. *Поняття і види підсудності (юрисдикції) адміністративних справ*

- це сукупність адміністративних справ, що підлягають розгляду та вирішенню по суті в даній конкретній ланці судової системи і в даному конкретному суді цієї ланки.

Існують два види підсудності: родова і територіальна (див. Схему №6).

6.2. *Родова (інстанційна + предметна + пов'язаних між собою вимог в одній позовній заяві) підсудність*

Призначення родової підсудності полягає в тому, щоб *розподілити* всю сукупність адміністративних справ, підвідомчих суду, між окремими ланками судової системи, а також всередині ланки в залежності від предмета спору.

6.2.1. *Визначити інстанційну підсудність конкретної справи* – означає встановити, суд якої із ланок судової системи повинен **розглядати в якості суду першої інстанції** дану адміністративну справу.

Основне правило інстанційної підсудності: всі справи, які підлягають розгляду в адміністративному суді, розглядаються *місцевими адміністративними судами* – (i) місцевими загальними як адміністративними та (ii) окружними адміністративним.

6.2.2. *Визначити предметну підсудність конкретної справи* - означає встановити, суд якої із ланок судової системи повинен **розглядати в якості суду першої інстанції** дану адміністративну справу **всередині ланки** в залежності від предмета спору.

Наприклад, основне правило предметної підсудності місцевого загального суду як адміністративного (так званого звичайного районного суду) : адміністративні справи, пов'язані з виборчим процесом чи процесом референдуму. А, наприклад, до прийняття нового КАСУ у 2017 році основним правилом було: справи, в яких фігурує орган місцевого самоврядування та їх посадові особи.

А, наприклад, основне правило предметної підсудності окружного адміністративного суду: всі адміністративні справи, крім підсудних місцевому загальному суду (частина 2 статті 20 КАСУ). Доречно, що до прийняття нового КАСУ у 2017 році основним правилом було: всі справи, в яких фігурує орган державної влади (виключення: обласна рада, а також Київської чи Севастопольської міської ради і їх посадові особи).

Існує виняткова предметна підсудність (наприклад, Верховний Суд як перша інстанція – справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму; справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів).

!! Зверніть увагу: згідно з Указом Президента України від 29.12.2017р. №449/2017 «Про ліквідацію та утворення місцевих загальних судів», на тепер, місцеві загальні суди мають назву окружних судів. Тому важливо не плутати «окружні суди» з «окружними адміністративними судами». Але на практиці районні суди подекуди й досі залишаються з назвою районні, та не перетворені в окружні.

6.3. Територіальна підсудність

необхідна, щоб розділити підвідомчі суду адміністративні справи між окремими судами усередині кожної ланки судової системи в залежності від території, на яку поширюється юрисдикція кожного з цих судів.

Визначити територіальну підсудність - означає встановити, в якому конкретно суді має бути розглянута і вирішена конкретна адміністративна справа.

Основне правило територіальної підсудності - позови пред'являються до суду за місцем знаходження відповідача (zareєстроване місце проживання, перебування,

знаходження, реєстрації). Але що стосується *оскарження актів індивідуальної дії* - за вибором позивача (чи за його місцем проживання, чи за місцем проживання відповідача).

Існує виняткова територіальна підсудність (наприклад, окружний адміністративний суд міста Києва – розглядає адміністративні справи з приводу оскарження нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України чи іншого суб'єкта владних повноважень, повноваження якого поширюються на всю територію України, крім випадків, визначених цим Кодексом; адміністративні справи з приводу оскарження рішень Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель та рішень у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, адміністративні справи за позовом Антимонопольного комітету України у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, адміністративні справи, відповідачем у яких є дипломатичне представництво чи консульська установа України, їх посадова чи службова особа, а також адміністративні справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії).

Крім того, *новий КАСУ* встановив ще одно правило виняткової територіальної підсудності: «адміністративні справи з приводу оскарження рішень суб'єктів владних повноважень, прийнятих *на контрольних пунктах в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію*, їхніх дій або бездіяльності вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідного контрольного пункту».

6.4. Підсудність, пов'язаних між собою вимог, заявлених в позовній заяві

- необхідна, щоб в залежності від заявлених в позовній заяві вимог *розмежувати* підвідомчі суду адміністративні справи між окремими судами *в рамках вже встановленої кодексом територіальної, предметної, інстанційної підсудності*.

Визначити підсудність кількох пов'язаних між собою вимог в одній позовній заяві - означає встановити, в якому суді буде розглядатися *справа з урахуванням вже встановленої кодексом територіальної, предметної, інстанційної підсудності*.

Основне правило підсудності кількох пов'язаних між собою вимог - позовні вимоги територіально розглядаються за вибором позивача; між окружним адміністративним і районним (місцевим загальним судом як адміністративним) судами перевага надається окружному адміністративному суду.

Не допускається об'єднання судом в одне провадження кількох вимог, які підлягають розгляду в порядку різного судочинства. Виняток: розгляд публічно-правового спору і відразу ж заявлене і пов'язана з ним вимога відшкодувати шкоду (незважаючи на те що, питання відшкодування шкоди повинні розглядатися в порядку, наприклад, господарського чи цивільного судочинства).

6.5. Порядок направлення адміністративної справи в інший адміністративний суд

Суд передає адміністративну справу на розгляд іншого адміністративного суду, у таких випадках:

1- до початку розгляду справи по суті задоволено клопотання відповідача, зареєстроване у встановленому законом порядку, місце проживання (перебування) якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання (перебування);

2- при відкритті провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду;

3- після відкриття провадження у справі суд встановить, що справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду;

4- після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;

5- ліквідовано або з визначених законом підстав припинено роботу адміністративного суду, який розглядав справу;

6- однією із сторін у справі є суд, в якому розглядається справа, або суддя цього суду;

7- справа підлягає розгляду як зразкова.

Спори між адміністративними судами щодо підсудності не допускаються. Адміністративна справа, передана з одного адміністративного суду до іншого повинна бути прийнята до провадження адміністративним судом, до якого вона надіслана.

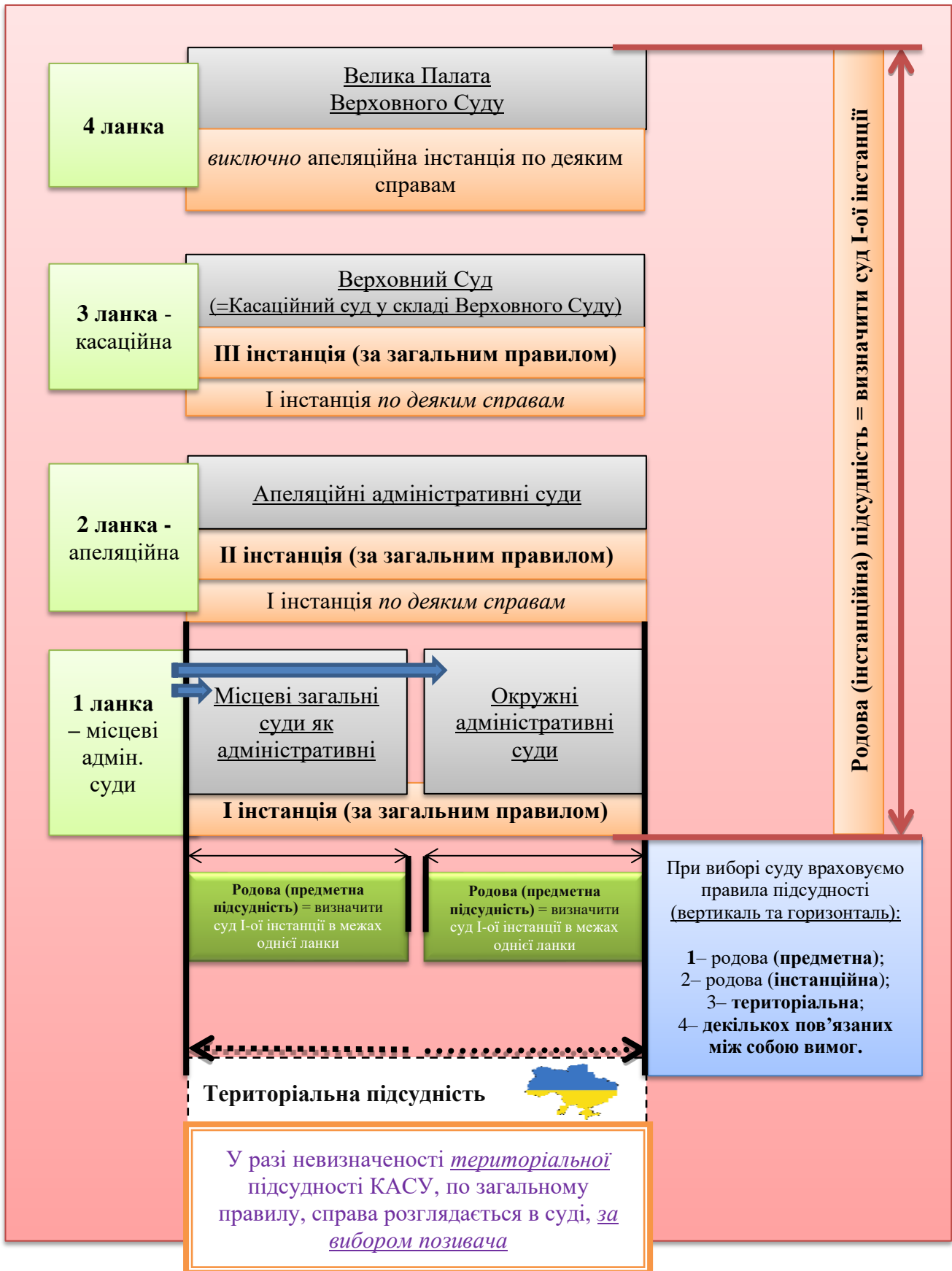
Справа, прийнята адміністративним судом до свого провадження з додержанням правил підсудності, повинна бути ним розглянута і в тому випадку, коли в процесі розгляду справи вона стала підсудною іншому адміністративному суду.

За загальним правилом адміністративні справи не передаються до суду іншої юрисдикції і при цьому:

1) до моменту відкриття провадження у справі, яке не слід розглядати за правилами адміністративного судочинства - позовна заява повертається позивачеві;

2) після відкриття провадження у справі, яке не слід розглядати за правилами адміністративного судочинства - суд припиняє провадження у справі повністю або частково (за будь-яким з вимог).

Схема №6 – Підсудність у системі адміністративних судів

ТЕМА № 7.

Учасники судового процесу в адміністративній справі

7.1. Особи, що приймають участь в справі, інші учасники адміністративного процесу; їх права та обов'язки (див. Схему №7)

Сторони - є основними особами, які беруть участь у справі, між якими, власне, і виник публічно-правовий спір, які особисто зацікавлені в успішному судовому рішенні, особисто або від імені та в інтересах яких (через представників-повіренох = адвокатів) ведеться справа, на яких поширюється матеріально-правова сила рішення і покладаються судові витрати.

Сторонами в адміністративному процесі є позивач і відповідач.

Найчастіше, відповідачами в адміністративному процесі є суб'єкти владних повноважень, що видається природним, оскільки завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів від порушень з боку суб'єкта владних повноважень. Зазначені суб'єкти можуть бути у випадках, визначених законом і позивачами, наприклад, органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади при подачі позову про обмеження проведення мирних зібрань.

В адміністративному процесі можлива заміна неналежної сторони.

Неналежний позивач - це особа, якій не належить право вимоги за пред'явленим позовом, а *неналежним відповідачем* є особа, яка не має відповідати за пред'явленим позовом.

Якщо при розгляді справи буде встановлено, що якась із сторін є неналежною, виникає необхідність її заміни.

Навіщо, для чого потрібна заміна і який її порядок? (Див. Схему №8)

- щоб в кінцевому підсумку суд мав можливість вирішити публічно-правовий спір між тими особами, які є учасниками цієї суперечки (спору) - якщо позивач помилково визначив себе або відповідача суб'єктом спірних правовідносин, застосовуються правила заміни неналежної сторони - на неналежність сторони можна посылатися для захисту від вимог адміністративного позову.

Схема №7 – Учасники в адміністративній справі

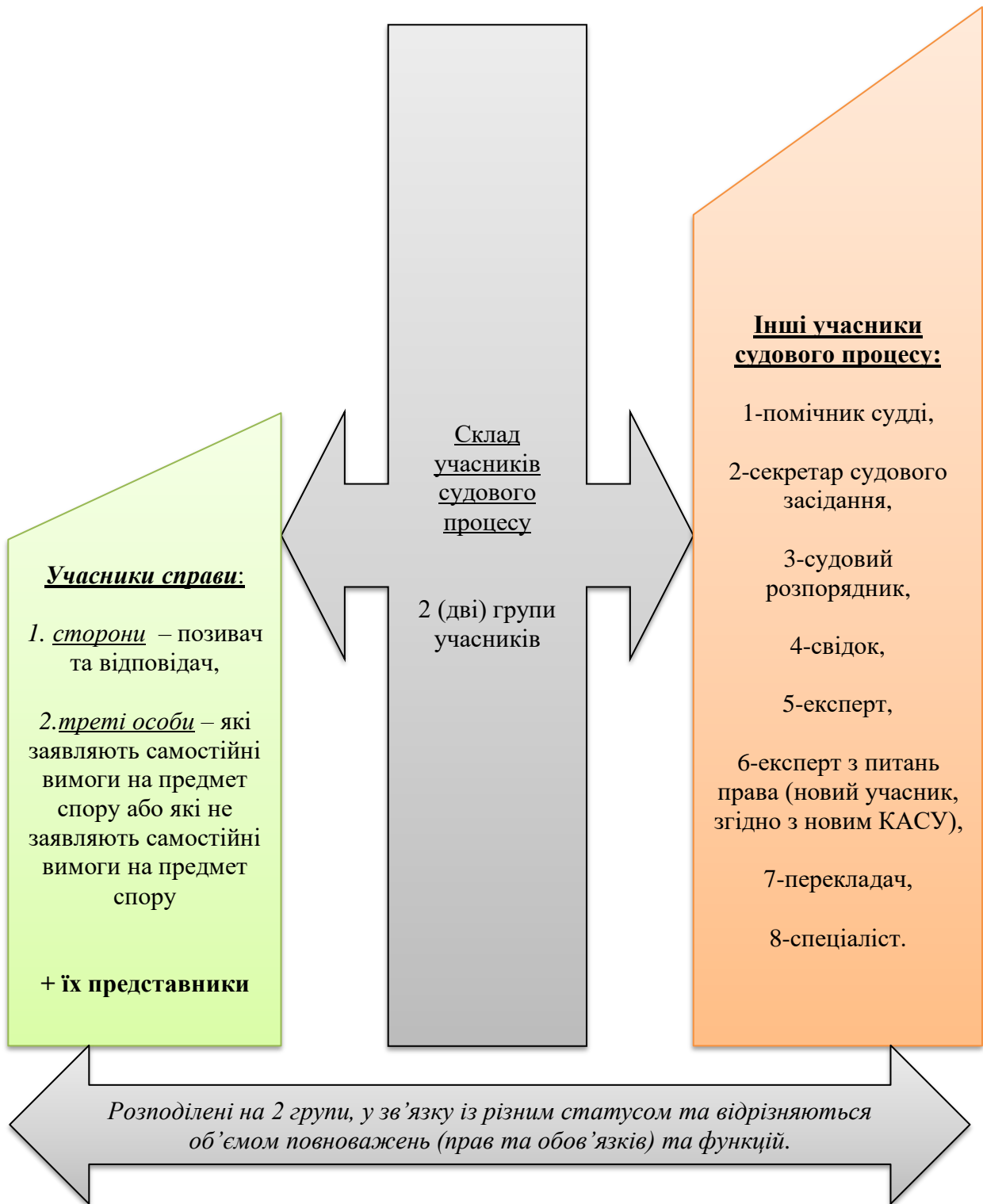
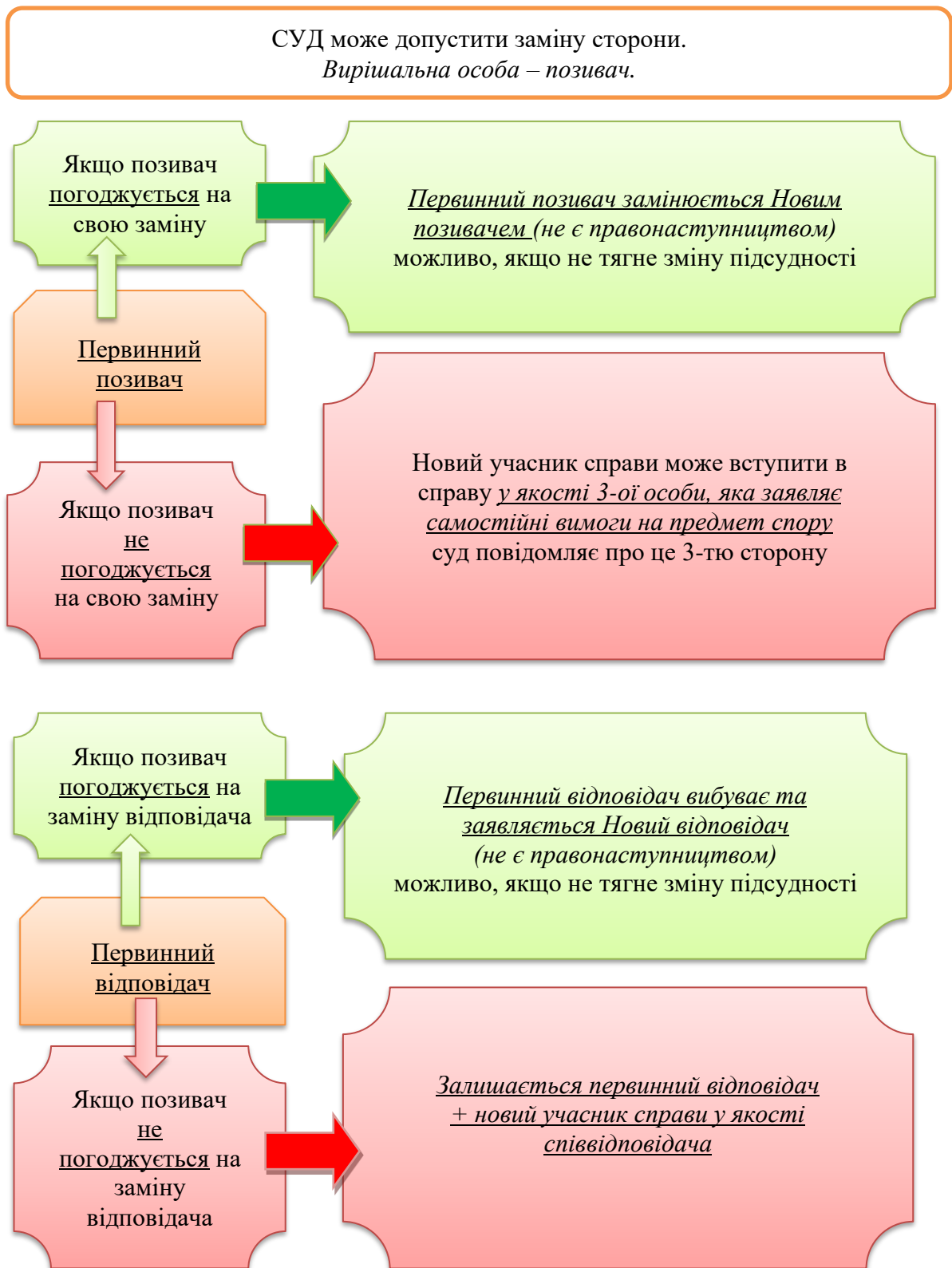

Схема №8 – Заміна неналежної сторони (алгоритм дій)

Заміна позивача допускається до початку судового розгляду справи по суті. Заміна відповідача допускається до ухвалення рішення судом першої інстанції.

Після заміни сторони, залучення другого відповідача розгляд адміністративної справи починається спочатку.

Треті особи - особи, які беруть участь у справі, прав, свобод та інтересів яких може стосуватися рішення у справі, але при цьому не претендують на саме предмет спору.

Інститут третьої особи спрямований на створення умов для захисту прав, свобод та інтересів такої особи, які можуть бути порушені при вирішенні спору між позивачем і відповідачем за відсутності третьої особи. Участь третьої особи сприяє всебічному розгляду справи, зборам більшої кількості доказів, правильного рішення справи, запобігає ситуації, коли в справах з одних правовідносин ухвалюються протилежні за змістом рішення.

Головною ознакою, що відрізняє третіх осіб від осіб, що сприяють здійсненню правосуддя (інших учасників процесу), є наявність у них юридичної зацікавленості.

Розрізняють *два види третіх осіб*:

1-третья особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору -

- це особа, яка для захисту своїх прав, свобод та інтересів звертається з позовом до сторін по справі, в якому вже відкрито провадження. Позовні вимоги третьої особи обов'язково повинні стосуватися предмета спору. *Його інтерес є самостійним і не збігається з інтересом позивача або відповідача у справі.*

2-третья особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору -

- це особа, яка бере участь у справі на стороні позивача або відповідача в разі, якщо рішення по справі може вплинути на його **права, свободи, інтереси чи обов'язки**.

- виступає в справі: *1) на стороні позивача; або 2) на стороні відповідача*

- характер зацікавленості: *зацікавлені не в предметі спору, а в певному його вирішенні.*

Треті особи можуть бути вказані в позові, або ж суд може також їх залучити.

Ухвала суду про притягнення до справи третьої особи окремо не оскаржується, заперечення проти неї можуть бути викладені в апеляційній чи касаційній скаргах.

При вступі третьої особи, яка заявляє вимоги на предмет спору - *справа слухається спочатку*. Вступ (залучення) третьої особи, яка не заявляє вимог на предмет спору - не є підставою для розгляду справи спочатку.

7.2. Представництво (об'єм повноважень, оформлення). Представник (захисник), адвокат в суді

- діє в суді від імені та в інтересах особи, яку він представляє - участь у справі представника не позбавляє особу, яку він представляє, особисто брати участь в процесі - *представників можуть мати сторони та треті особи* - кількість представників необмежено законом (але їх кількість може бути обмежена судом цілях добросовісності).

Іншими словами - процесуальне адміністративне представництво - це правовідносини, в силу яких одна особа (представник) здійснює в адміністративному суді процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи (яку представляють).

Два види представників:

- 1) представники, які беруть участь в адміністративному процесі *на підставі закону* (законні представники - батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, керівники організацій та інші особи, визначені законом) - особа, уповноважена на представництво саме законом, а тому довіреності для них не потрібно, досить підтвердити той факт, з яким закон пов'язує існування представницьких повноважень;
- 2) адвокат, представник, які беруть участь в адміністративному процесі *на підставі довіреності на ведення справи, ордеру, договору про надання правової допомоги, довіреності*.

При цьому, довіреність фізичної особи повинна бути **посвідчена нотаріально**.

За новими правилами КАСУ, **юридична особа**, суб'єкт владних повноважень, який не є юридичною особою, бере участь у справі **через свого керівника або через члена виконавчого органу**, уповноваженого діяти від її (його) імені відповідно до закону, статуту, положення (**самопредставництво юридичної особи**), або через представника.

Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами.

Повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Одна й та сама особа може бути **одночасно** представником або декількох позивачів, або декількох відповідачів, або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними.

Разом з тим, не потрібно забувати, що учасники адміністративної справи можуть самотійно представляти свої інтереси (самопредставництво).

!!! Звертаю увагу читача, що однією з основних новацій конституційної судової реформи стало поступове введення адвокатської монополії. КАСУ чітко встановлює, що повноваження адвоката як представника підтверджується довіреністю або ордером.

Однак на практиці деякі судді стверджують про недостатність цих документів для представництва в суді або вказують на необхідність зазначення в них «обов'язкових» реквізитів, які жодним законом не передбачені.

Зокрема, у справі №910/2396/18 Верховний Суд повернув касаційну скаргу заявнику, посилаючись на те, що надана ним довіреність не містить інформації щодо надання повноважень на представництво в суді саме адвокату, а не громадянину, та з вказаної довіреності не вбачається укладення договору про надання правової допомоги між скаржником та адвокатом.

З аналогічних підстав Верховний Суд повернув касаційну скаргу ухвалою від 16.10.2018 р. у справі №916/1046/18, зазначивши, що у довіреності вказано податковий номер, серію та номер виданого особі паспорта, місце проживання, проте не зазначено, що товариство уповноважує цю особу як адвоката представляти інтереси заявника на підставі договору про надання правової допомоги.

Натомість у постанові від 12.10.2018 р. у справі №908/1101/17 Верховний Суд дійшов протилежного висновку, наголосивши, що ні Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ні ГПКУ, ні ЦКУ не

встановлюють, що в довіреності, виданій на ім'я фізичної особи-адвоката, обов'язково зазначається про те, що такий представник є саме адвокатом. При цьому Суд звернув увагу, що у зазначеному аспекті важливим є те, щоб особа, яка здійснює представництво за довіреністю, **мала статус адвоката та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю**. Довіреність визначає **лише повноваження адвоката**, межі наданих представникові прав та перелік дій, які він може вчиняти для виконання доручення.

Очевидно, що вимоги щодо обов'язкового зазначення у довіреності відомостей про те, що представник є адвокатом, а також щодо укладення між ним та довірительом договору про надання правової допомоги, не узгоджується з чинним законодавством. По-перше, жоден законодавчий чи інший нормативно-правовий акт не встановлює вимоги щодо зазначення у довіреності, виданій адвокату, що такий представник є адвокатом. **До того ж закон не містить вимоги щодо зазначення в довіреності договору, на підставі якого її видано**. По-друге, процесуальний закон (ч. 2 ст. 16 ГПКУ, ч. 2 ст. 16 КАСУ, ч. 2 ст. 15 ЦПКУ) встановлює вимоги щодо наявності у представника статусу адвоката, а не його зазначення в довіреності.

Отже, вирішальним для суду має бути **факт наявності у представника, що здійснює представництво в суді, статусу адвоката**. При цьому незазначення такої інформації в довіреності не позбавляє уповноваженого представника цього статусу. Тому з огляду на вимоги ч. 2 ст. 19 Конституції України (щодо можливості суду діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом) та ст. 204 ЦК України (щодо презумпції правомірності правочину), суд не має підстав для неврахування вказаних довіреностей.

За загальним правилом, можуть бути представниками в суді особи, які мають адміністративну процесуальну дієздатність, тобто особи, які досягли до моменту представництва 18-річного віку (іншими словами повноліття) і не визнані судом недієздатними.

*За загальним правилом **не** можуть бути представниками:*

- особа, яка бере участь у справі як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач та свідок, або є помічником судді, що розглядає справу;
- особа не може бути представником, якщо вона у цій справі представляє або представляла іншу особу, інтереси якої у цій справі суперечать інтересам її довірителя;
- судді, прокурори, слідчі, працівники підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, не можуть бути представниками в суді, *крім випадків, коли вони діють від імені відповідних органів*, що є стороною або третьою особою у справі, чи як законні представники сторони чи третьої особи.

Документи, що підтверджують повноваження представників - свідоцтво про народження дитини, рішення про призначення особи опікуна, піклувальника або інші документи, які безумовно підтверджують зв'язок, в силу якого особа є законним представником особи, що бере участь у справі; документ, що підтверджує займану посаду; а також ордер, договір, довіреність для договірного представника (адвоката).

Повноваження представників (їх обсяг та виникнення, отримання і припинення): 1- право здійснювати процесуальні дії в ході слухання справи; 2- важливий саме обсяг повноважень і термін їх дії в часі; 3- чи є можливість їх передачі іншій особі; 4- їх припинення, шляхом волевиявлення довірителя і відповідно розірвання договору (відкликання довіреності).

Представник може здійснювати всі процесуальні дії по КАСУ.

Виняток: довіритель повинен надати такі повноваження представнику за договором і обов'язково обумовити їх в довіреності, а саме:

права: 1) на часткову або повну відмову від позову, 2) на визнання позову, 3) на зміну позову, 4) на досягнення примирення, 5) на передачу повноважень представника іншій особі, 6) на оскарження судового рішення.

ДОНЕЦЬКИЙ МІСЬКИЙ ГОЛОВА
РОЗПОРЯДЖЕННЯ

від 11.11.2010 № 360к
м. Донецьк

О кадрах

Приступаю к исполнению обязанностей городского головы с 11.11.2010 в соответствии с ч.1 ст.42 Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине» и на основании объявления Донецкой городской избирательной комиссией Донецкой области на пленарном заседании 1 сессии Донецкого городского совета VI созыва 11.11.2010 постановления Донецкой городской избирательной комиссии Донецкой области от 03.11.2010 №174 «О результатах голосования в одномандатном избирательном округе по выборам Донецкого городского головы».

Городской голова

А.А. Лукьянченко

Оригінал зберігається у справах
загальному Донецької міської ради.
Начальник загальної

ВИБОРИ ДЕПУТАТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ, МІСЦЕВИХ РАД ТА СІЛЬСЬКИХ СЕЛИЩНИХ
МІСЬКИХ ГОЛІВ
31 жовтня 2010 року

Донецька міська виборча комісія Донецької області

ПОСТАНОВА
м. Донецьк

03 листопада 2010 року

№ 174

Про результати голосування в одномандатному виборчому окрузі з виборів Донецького міського голови

31 жовтня 2010 року відбулися вибори Донецького міського голови в одномандатному виборчому окрузі.
Після ретельної обробки наданої виборчої документації та протоколів відповідних територіальних виборчих комісій у місті Донецьку про підсумки голосування в одномандатному виборчому окрузі з виборів Донецького міського голови відповідно норм Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», керуючись вимогами ст.ст. 25, 74, 75, 76, 79 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», постановою ЦВК від 23.10.2010 року № 477 «Про роз'яснення щодо порядку транспортування виборчих документів до територіальних виборчих комісій з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» Донецька міська виборча комісія Донецької області **ПОСТАНОВИЛА**:

1. Затвердити встановлені результати голосування в одномандатному виборчому окрузі з виборів Донецького міського голови (протокол Донецької міської виборчої комісії Донецької області «Про результати виборів в одномандатному виборчому окрузі з виборів Донецького міського голови» додається);

2. Визнати обраним Донецьким міським головою:

Прізвище, власне ім'я (усі власні імена) та по батькові (за наявності) обраного голови	Рік народження	Громадянство	Посада	Місце роботи (заняття)	Місце проживання	Партійність та назва місцевої організації партії, від якої обрано депутата
Дук'яченко Олександр Олександрович	1947	Громадянин України	Голова	Донецька міська рада	місто Донецьк	член Партії регіонів, Донецька міська організація Партії регіонів

3. Цю постанову оприлюднити шляхом розміщення на інформаційному стенді Донецької міської виборчої комісії Донецької області та опублікування в місцевих ЗМІ.

Голова Донецької міської виборчої комісії Донецької області

Секретар Донецької міської виборчої комісії Донецької області

О.В. Астапов

М.О. Попов

Збригацький Олександр
М.О. Попов
Донецька міська виборча комісія

7.3. Інші учасники судового процесу та їх стисла характеристика

1-секретар судового засідання (обов'язковий суб'єкт адміністративного судочинства і входить до штату працівників суду; може бути заявлено відвід; забезпечує проведення процесу судового засідання; процесуальні документи, винесені без виходу до нарадчої кімнати, заносяться секретарем судового засідання в журнал судового засідання),

2-помічник судді (бере участь в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів; здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень; виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ),

3-судовий розпорядник (може залучатися до участі в адмін. процесі; забезпечення дотримання особами, які перебувають в суді правил і виконання розпоряджень судді),

4-свідок (особа, якій можуть бути відомі обставини, необхідні для з'ясування обставин у справі),

5-експерт (повинен мати спеціальні знання для дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів; дає письмовий висновок щодо поставлених йому питань, не може самостійно передоручити іншому експерту; діяльність регламентована Законом України «Про судову експертизу»),

6- експерт з питань права (може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права; рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом; *експерту з питань права надається виключно за необхідності продемонструвати: (1) аналогію закону або права; (2) суть та/або доктрину норми іноземного права),*

7-спеціаліст (має знання і навички застосування тех.засоби і може давати консультації, не складає письмового висновку, а здійснює тех.допомогу: фотографування, проведення аудіо-, відеозаписів, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи, допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта; допомога не може стосуватися правових питань, проте все ж сторони іноді надають висновки фахівців в області права: учених, науковців, що не є доказом).

8-перекладач (вільно володіє мовою, знаннями для усного та письмового перекладу, технікою спілкування з глухими, німими, глухонімими, одне з підстав для відводу - некомпетентність (недостатнє володіння мовою), несе кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад).

У судовому розгляді завжди повинен брати участь секретар судового засідання. Участь інших категорій осіб, зазначених вище, обумовлюється потребами розгляду кожної конкретної справи.

7.4. Права та обов'язки осіб, що приймають участь у справі

- є, за загальним правилом, «рівними» перед законом для всіх осіб, в залежності від їх процесуального статусу. Не слід плутати поняття «рівні» і «однакові» або іншими словами це ототожнювати. Рівність процесуальних прав і обов'язків осіб, які беруть участь у справі, полягає в тому, що *кожна з них має права та обов'язки перед законом, адекватні її процесуальному становищу.*

Особи, які беруть участь у справі зобов'язані *добросовісно* користуватися належними їм процесуальними правами і *неухильно виконувати процесуальні обов'язки (тобто, не зловживаючи ними).*

Процесуальна активність зацікавлених осіб певною мірою зумовлює результати судового розгляду і вирішення справи.

До переліку прав і обов'язків учасників справи входить:

ЗМАГАЛЬНІ ПРАВА - дають можливість повноцінно і на свій розсуд висловлювати свою думку з усіх питань, що виникають під час судового розгляду, задавати питання (в тому числі свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам);

здійснювати захист у суді, відстоюючи свою правову позицію; заявляти клопотання і відводи; подавати суду свої усні та письмові пояснення, доводи, заперечення; надавати докази та брати участь в їх дослідженні; заперечувати проти клопотань і спростовувати доводи, пояснення, міркування інших осіб в процесі.

Учасники справи мають право:

- брати участь в судових засіданнях по своїй справі. За загальним правилом, це право, а не обов'язок особи, що бере участь у справі. Однак невикористання цього права в окремих випадках може мати негативні правові наслідки для неї. Це право стає обов'язком, якщо суд першої або апеляційної інстанції відповідно до правил КАСУ визнав обов'язковою особисту участь сторони або третьої особи в судовому засіданні. Право брати участь в судовому засіданні пов'язане з правом знати про дату, час і місце судових засідань в адміністративній справі. При цьому особа, яка бере участь у справі, зобов'язана повідомляти суд про причини неявки в судові засідання. У разі неповідомлення суду про причини неявки вважається, що особа не з'явилася в судові засідання без поважних причин,

- заявляти суду клопотання. КАСУ не обмежує коло питань, з яких можна заявляти клопотання. Це, наприклад, можуть бути клопотання: про звільнення від сплати судового збору чи інших судових витрат, про невідкладне вирішення справи, про закритий розгляд справи, про залучення третіх осіб без самостійних вимог на предмет спору, про відновлення або продовження процесуального строку, про витребування доказів і виклик свідків, проведення експертизи, залучення до участі в справі спеціаліста або перекладача, про судові доручення щодо збирання доказів, про забезпечення позову чи доказів, про розгляд справи за відсутності особи, що бере участь у справі, або, навпаки, з її участю і т. д. Про задоволення чи відмову в задоволенні клопотання суд виносить ухвалу. Клопотання, заявлені в судовому засіданні, суд розглядає після того, як буде заслухана думка решти присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі,

- бути обізнаним про судову справу. Для належної підготовки по створенню своєї позиції у справі особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них виписки, знімати копії. Особливо це важливо для підготовки до розгляду справи в суді першої інстанції. Якщо особа, яка бере участь у справі, бажає

отримати копії документів, долучених до справи, апарат суду повинен виготовити їх за рахунок цієї особи і забезпечити їх належне засвідчення. Особа має право виготовити такі копії і власними технічними засобами,

- прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити копії. Це право особливо важливо для осіб, які не були присутні в судовому засіданні, *наприклад, для підготовки касаційної скарги.* Апарат суду повинен подбати про те, щоб створити умови для реалізації цього права. Крім того, апарат суду за зверненням особи, яка бере участь у справі, повинен *виготовити і надати копію інформації з носія, на який здійснювався технічний запис судового засідання.* Порядок зберігання технічного запису судового засідання та долучення його до матеріалів справи визначається Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів).

- виходячи з принципу гласності, *мають право знайомитися з протоколом судового засідання,* знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неповноти або неправильності, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити копії, подавати письмові зауваження з приводу його неповноти або неправильності. Ці права надані не тільки з метою контролю за правильністю фіксації адміністративного процесу, а й для того, щоб особи, які беруть участь у справі, але не були присутні в судовому засіданні, мали можливість дізнатися про те, як воно відбувалося. *За новими правилами КАСУ :* протокол судового засідання ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно, але не пізніше наступного дня після судового засідання і приєднується до справи. Під час здійснення повного фіксування судового засідання технічними засобами, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції протокол судового засідання створюється Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Протокол судового засідання *скріплюється електронним підписом секретаря судового засідання* і приєднується до справи.

- користуватися правовою допомогою включає право мати своїх представників в суді: адвоката або іншого фахівця в галузі права, який за законом має право надавати правову допомогу, а також право користуватися правовими консультаціями в ході процесу і зі складанням процесуальних документів цими фахівцями,

- виходячи з вимог принципів гласності та змагальності, особи, які беруть участь у справі, наділені правом отримувати копії судових рішень. Це право гарантовано обов'язком суду видати або надіслати поштою копії судового рішення особам, які беруть участь у справі, відповідно до вимог КАСУ. Зокрема, копії судового рішення у справі видаються особам, які брали участь у справі, на їхню вимогу. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні в судовому засіданні, копії судового рішення надсилаються не пізніше наступного дня після прийняття рішення.

Крім прав, особи, які беруть участь у справі, також мають процесуальні обов'язки (наприклад, прибути в судові засідання, якщо суд визнав обов'язковою участь сторони або третьої особи відповідно до статті 313 КАСУ; повідомляти суд про зміну своєї адреси, про неможливість прибуття в судові засідання відповідно до статті 131 КАСУ; дотримуватися процесуальних строків; дотримуватися правил поведінки в суді та мати певну відповідальність (покладення судових витрат на винну сторону за затягування розгляду справи відповідно до статті 139 КАСУ).

- **ДИСПОЗИТИВНІ ПРАВА** - це можливості сторони, визначені в законі, на свій розсуд розпоряджатися своєю позицією щодо предмета позову, тобто матеріально-правових вимог позивача до відповідача.

Диспозитивні права позивача (практично такі ж права має третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору):

1) звернутися в суд з позовом, відкликати позовну заяву з суду першої інстанції в будь-який час до закінчення судового розгляду;

2) вживати заходів забезпечення адміністративного позову, зміни способу забезпечення позову, скасування заходів забезпечення позову;

3) змінити *підставу або предмет* адміністративного позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог;

Підстава адміністративного позову - *обставини (юридичні факти) і норми права, які в своїй сукупності дають право особі звернутися до суду з вимогами до іншої особи.* Необхідність у зміні підстав позову настає тоді, коли в процесі розгляду справи встановлюється невідповідність між обставинами або нормами права, якими обґрунтовано позов, і обставинами або нормами, за якими вимога може бути задоволена.

Предмет позову - *це матеріально-правові вимоги позивача до відповідача.* Необхідність у зміні предмета позову може виникати тоді, коли первісні вимоги позивача не дають йому можливості задовольнити свої інтереси. Розмір позовних вимог - це кількісна характеристика позовних вимог (наприклад, виражена в грошовій сумі).

Реалізація права на зміну позову може привести до заміни відповідача або залучення співвідповідача (співвідповідачів), третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору. Але в будь-якому випадку зміна адміністративного позову не повинна спричинити за собою порушення правил підсудності;

4) відмовитися від адміністративного позову в будь-який час до закінчення судового розгляду в судах всіх інстанцій (в тому числі у Верховному Суді);

5) досягти примирення в будь-який час до закінчення судового розгляду в суді всіх інстанцій (в тому числі у Верховному Суді);

6) вимагати виконання судового рішення після вступу в законну силу або в разі можливості його негайного виконання;

7) досягти примирення в процесі виконання судового рішення, тобто відмовитися від примусового виконання або укласти мирову угоду (стаття 262 КАСУ).

Диспозитивні права відповідача:

Відповідач має наступні диспозитивні права:

1) визнати адміністративний позов повністю або частково чи не визнавати його, зокрема представити свої заперечення;

2) вимагати зміни способу забезпечення позову, скасування заходів забезпечення позову;

3) досягти примирення в будь-який час до закінчення судового розгляду в суді всіх інстанцій;

4) укласти мирову угоду в процесі виконання судового рішення.

Обмеження щодо реалізації диспозитивних прав.

Реалізація диспозитивних прав в адміністративному процесі знаходиться під пильним контролем суду, що обумовлено принципом офіційного з'ясування обставин справи. Так, у разі відмови позивача від адміністративного позову, визнання відповідачем адміністративного позову або досягнення сторонами примирення (укладення мирової угоди) суд повинен перевірити, чи не суперечить це закону та чи порушуються чий-небудь права, свободи або інтереси.

Отже, суд відмовляє в прийнятті реалізації зазначених диспозитивних прав, якщо в результаті реалізації цих прав буде порушений закон або чий-небудь права, свободи або інтереси. Така відмова суду тягне за собою продовження розгляду справи (примусового виконання судового рішення).

7.5. правонаступництво процесуальне

- є заміна в справі сторони або третьої особи у разі переходу повноважень (для суб'єкта владних повноважень), прав та обов'язків від однієї особи до іншої (правонаступника) у відносинах, щодо яких виник спір.

Направлено на продовження адміністративного процесу навіть у разі вибуття особи зі спірних правовідносин з заміною його іншою особою.

В літературі розрізняють:

- *універсальне (повне)* - припинення діяльності юридичної особи, що є стороною в справі;

- *сингулярне (часткове)* - настає в разі уступки вимоги, переведення або прийняття боргу на себе. Що стосується сингулярного правонаступництва, то це буде уявляти собою правонаступництво, оскільки призведе до заміни сторони або вступу 3-ї особи у справу і т.д.

Процесуальне правонаступництво допускається на будь-якій стадії адміністративного процесу - при розгляді справи в судах будь-якої з інстанцій.

Правонаступник має процесуальний статус, права та обов'язки, особи яку він замінив.

Суд вирішує питання про залучення до участі у справі правонаступника за своєю ініціативою або ініціативою зацікавлених осіб.

Процесуальне правонаступництво в результаті заміни сторони чи третьої особи у спірних відносинах слід *відрізнати* від заміни неналежної сторони (позивача або відповідача). У першому випадку сторона або третя особа була суб'єктом правовідносин, щодо яких виник спір, а в другому - неналежна сторона *не є і не була суб'єктом спірних правовідносин*. Процесуальне правонаступництво можливо на будь-якій стадії адміністративного процесу, а заміна сторони - тільки в суді першої інстанції. При процесуальному правонаступництві процес слухання справи продовжується, а при заміні **сторони** - починається спочатку.

ТЕМА №8.

Право на позов.

Складові частини (елементи) адміністративного позову

8.1. Загальні положення

Звернення до суду завжди повинно бути мотивоване. Мотив - це система спонукань, що штовхають особу до певної поведінки. Мотив органічно пов'язаний з потребами людини, її психологічним станом. Крім того, *повинен існувати сам по собі спір*, але же у нашому житті є непоодинокі випадки «штучного» спору для «вирішення проблеми». Таким чином, метою звернення до суду є задоволення стороною своїх особистих немайнових та / або майнових інтересів. Мирова угода з взаємними поступками теж є вирішенням проблеми спору.

Необхідно продумувати і всі можливі альтернативні варіанти вирішення спору (мирова угода, часткове визнання позову і т.д.). А також усвідомлювати, що поганий мир завжди кращий за добру війну.

Працівник апарату суду, за яким відповідної посадовою інструкцією покладено обов'язки щодо приймання адміністративних справ і кореспонденції, в день їх надходження перевіряє цілісність пакетів та конвертів і відповідність їх адрес, розкриває пакети й конверти, перевіряє відповідність вкладень до опису (наявність додатків до документа), проставляє на правому нижньому чи іншому вільному від тексту місці першої сторінки супровідного листа чи позовної заяви реєстраційний штамп суду, в якому вказує дату надходження матеріалів в суд і реєстраційний номер згідно з Журналом реєстрації вхідної кореспонденції.

На прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана допомога в оформленні позовної заяви. Однак працівник апарату суду не має права консультувати позивача по суті спору та можливого рішення суду, не може сам скласти позовну заяву, але ж може надати певну допомогу в оформленні.

Позовні заяви реєструються в обліково-інформаційній картці адміністративної справи і заводиться номер на кожну справу (позовну заяву) окремо, і в разі необхідності - в Алфавітному покажчику адміністративних справ.

У Алфавітному покажчику адміністративних справ облік ведеться по кожному відповідачу. Номер справи складається з коду суду, номеру справи, року надходження (наприклад: 201/17252/17).

8.2. Право на позов

Поняття «право на позов» має дві сторони:

- 1) матеріально-правову - право на задоволення позову;
- 2) процесуально-правову - право на пред'явлення позову.

Пред'явлення позову здійснюється подачею адміністративного позову. Порядок його пред'явлення визначається встановленими в законі умовами реалізації права на пред'явлення позову. (Див. Схему №9)

При дотриманні всіх вимог, що визначають порядок пред'явлення позову, суд приймає позовну заяву. Прийняття заяви тягне ряд матеріально-правових і процесуальних наслідків.

Позов - це:

- звернення через суд до відповідача з матеріально-правовою вимогою про відновлення порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу, який здійснюється у визначеній законом процесуальній формі;
- спосіб судового захисту;
- форма звернення зацікавленої особи до суду з проханням вирішити правовий конфлікт.

Загалом виділяють три види позовів:

- **позови про визнання** - це позови, в яких позивач просить суд встановити наявність або відсутність певних спірних прав чи правовідносин;

- **позови про присудження (стягнення)** - це позови, в яких позивач просить суд зобов'язати відповідача вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення (виконати зобов'язання);

- **позови про перетворення** - це позови, в яких позивач просить змінити або припинити спірні правовідносини (наприклад, позов про розірвання договору).

Разом з тим, відповідно до статті 245 КАСУ адміністративний суд може прийняти рішення про:

1) визнання протиправним та нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень;

2) визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень;

3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій;

4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії;

5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень;

6) прийняття судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1-4 цієї частини, та стягнення з відповідача - суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю;

7) тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян;

8) примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян;

9) примусове видворення іноземця чи особи без громадянства за межі України;

10) інший спосіб захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист таких прав, свобод та інтересів;

11) затримання іноземця або особи без громадянства з метою ідентифікації та (або) забезпечення примусового видворення за межі території України або про продовження строку такого затримання;

12) затримання іноземця або особи без громадянства до вирішення питання про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні;

13) затримання іноземця або особи без громадянства з метою забезпечення її передачі відповідно до міжнародних договорів України про реадмісію;

14) звільнення іноземця або особи без громадянства на поруки підприємства, установи чи організації;

15) зобов'язання іноземця або особи без громадянства внести заставу.

При цьому, адміністративний позов до суб'єкта владних повноважень може містити інші вимоги у випадках, встановлених законом.

На прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана *допомога в оформленні* позовної заяви. Однак працівник апарату суду не має права консультувати позивача по суті спору та можливого рішення суду, не може сам складати позовну заяву.

8.3. Захист відповідача проти позову

Існує три способи захисту проти позову:

1) *відхилення* - невмотивоване відхилення вимог позивача;

2) *заперечення* - відхилення позову з посиланнями на певні обставини з пред'явленням відповідних доказів;

3) *зустрічний позов* - є позов первісного відповідача до первісного позивача.

8.4. Оформлення позовної заяви та подача його в суд

Позов подається до адміністративного суду з дотриманням вимог статті 160 КАСУ (із зазначенням всіх необхідних реквізитів і складових елементів позову) тільки у формі письмової позовної заяви, виготовленої на аркуші (аркушах) паперу рукописним або друкованим способом. «Адміністративний позов», «Позов» - правильними будуть обидві назви цього документа. *Наприклад, в Німеччині адміністративний позов може бути заявлений не тільки в письмовій формі, а й усно – з письмовою фіксацією його керівним працівником канцелярії суду (§ 81 німецького Положення про адміністративні суди).*

До адміністративного позову додаються *її копії та копії всіх документів*, що приєднуються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб, крім випадків подання адміністративного позову суб'єктом владних повноважень, завірені позивачем.

Суб'єкт владних повноважень при поданні адміністративного позову зобов'язаний додати до позовної заяви доказ надіслання рекомендованим листом з повідомленням про вручення відповідачу і третім особам копії позовної заяви та доданих до неї документів.

До позову додається також документ про сплату судового збору, крім випадків, коли його не належить сплачувати.

Адміністративний позов підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її підписання.

Якщо позов подається представником, то в ній вказуються ім'я представника, його поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є. *Одночасно з адміністративним позовом подається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника.*

Схема №9. - Шаблон адміністративного позову

Вих. №
«__» _____ 20__ року

_____ найменування суду, до якого подається позов

Позивач: _____

П. І. Б. фізичної особи або найменування юридичної особи, поштова адреса, номер телефону, факсу, адреса електронної пошти, якщо такі є

Представник позивача: _____

(якщо заяву подає представник)

П. І. Б., поштова адреса, номер телефону, факсу, адреса електронної пошти, якщо такі є

Відповідач: _____

П. І. Б. (найменування органу), посада і місце служби посадової чи службової особи, поштова адреса, а також номер телефону, факсу, адреса електронної пошти, якщо такі відомі

Третя особа на стороні позивача або відповідача
(якщо така є): _____

_____
П. І. Б. фізичної особи або найменування юридичної особи, поштова адреса, а також номер телефону, факсу, адреса електронної пошти, якщо такі відомі

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОЗОВ

про оскарження рішення/дій/бездіяльності суб'єкта владних повноважень

_____ вказати найменування суб'єкта

_____ владних повноважень (П. І. П. посадової або службової особи)

_____ вказати рішення (дію, бездіяльність), яке було прийнято (вчинено, допущено) суб'єктом владних повноважень і за яких обставин

Вважаю таке рішення/дію/бездіяльність протиправним, оскільки ним порушено: _____

_____ вказати які права, свободи чи інтереси позивача було порушено та пояснити як саме і чому

На підставі викладеного, керуючись нормами матеріального і процесуального права прошу суд:

_____ вказати зміст позовних вимог, наприклад:

визнати протиправними рішення/дію/бездіяльність суб'єкта владних повноважень чи окремі положення рішення, а також скасувати рішення або визнати його нечинним (нормативно-правовий акт) чи окремі їх положення; або зобов'язати відповідача прийняти певне рішення/вчинити певні дії, та стягнути з відповідача кошти на відшкодування шкоди

Одночасно заявляю такі клопотання:

– витребувати у відповідача усі наявні у нього докази, що стосуються позовних вимог для підтвердження

– викликати і допитати як свідка, _____,
який проживає за адресою: _____ та може повідомити наступні відомості

вказати обставини, що може підтвердити свідок

– для забезпечення позову зупинити дію оскаржуваного рішення /заборонити вчиняти такі дії:

– звільнити мене від сплати судового збору у зв'язку з малозабезпеченістю (документи для підтвердження цього додаю): _____

вказати іншу причину або підставу для звільнення від сплати судового збору

– розглянути справу колегіально *(якщо справа підсудна окружному адміністративному суду)* _____.

Додатки до позовної заяви:

1. Докази, що підтверджують позовні вимоги (в _____ прим. на _____ аркушах).
2. Копії позовної заяви та всіх документів, що приєднуються до неї, у кількості, що відповідає кількості відповідачів, третіх осіб у справі.
3. Документ, що підтверджує сплату судового збору/документ, що підтверджує наявність підстав для звільнення від сплати судового збору.

Дата підпису позовної заяви; підпис позивача або представника позивача; прізвище та ініціали позивача або представника позивача

!!! Звертаю увагу читача. При складенні адміністративного позову розрізняйте дії та бездіяльність. Якщо, наприклад, Ви подали заяву про зняття з реєстрації місця проживання, а відповідний орган влади її взагалі не розглядали, то це буде бездіяльність і ніяким чином не дії. Будьте уважні – суди відмовляють у разі зазначення невірно сформульованих вимогах. Дивись, як приклад, рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 25.05.2015р. №826/5113/15.

До того моменту як формувати зміст позову та під час його написання важливо відповісти собі на низку питань та сформувати його розділи відповідно до наведеного плану:

1. Обґрунтування визначення підсудності спору;
2. Щодо строків звернення до суду (дотримання строків для звернення, 3 місяця, 6 місяців і т.д.);
3. Фактичні обставини справи;
4. Обґрунтування позовних вимог на підставі доказів;
5. Обґрунтування позовних вимог на підставі норм права;
6. Обґрунтування обраного способу захисту порушеного права (існування норми права, яка чітко визначає спосіб захисту);
7. Висновки;
8. Щодо судового збору;
9. Наявність оригіналів документів;
10. Відсутність подібної справи в іншому суді, судді;
11. Позовні вимоги сформулювати правильно (виходячи з існуючого способу захисту), вказати повні реквізити сторін, чітко суми грошей і т.д.

8.5. *Складові часті адміністративного позову (або елементи позову) (див. Схему №10)*

1) Предмет позову = безпосередньо *позовні вимоги* позивача до відповідача. Необхідно правильно обрати *спосіб захисту*, а значить викласти грамотні позовні вимоги, посилаючись на конкретні *норми права*, виходячи з положень законодавства та предмета оскарження (дія, бездіяльність, рішення).

Визначившись з метою позову, позивач або його представник визначаються з тактичними завданнями: які докази подати, яких свідків викликати в суд, чи просити призначення експертизи, чи звертатися з вимогою про забезпечення позову або забезпечення доказів.

Забезпечення позову - це створення можливості для майбутнього реального виконання рішення суду. Воно застосовується тоді, коли відповідач зробить або може вчинити дії, які ускладнять або зроблять неможливим реальне виконання судового рішення.

Найбільш *поширені* способи забезпечення позову - *накладення арешту на майно та грошові кошти боржника*.

Слід розрізняти *предмет позову і об'єкт спору*, щодо якої заявляється позов. Щодо об'єкта спору можуть бути заявлені різні позови. Право визначення предмета спору належить позивачеві, який самостійно обирає спосіб захисту та формулює вимоги.

2) Підстава позову.

Позивач зобов'язаний вказати норми права, якими регулюється спірний інтерес або спірне право - це є процесуально-правова складова підстави позову.

Позивач повинен усвідомлювати, що для підтвердження своїх вимог необхідно привести фактичні дані (*відомості про факти з підтвердженням цих фактів*) - це є матеріально-правова складова підстави позову.

Увага!!! В підставі позові обов'язково викладаємо: про фактичні обставини, докази, правове обґрунтування, вибір способу захисту порушеного права, правову природу правовідносин.

Під предметом позову розуміють обставини, з яких виникають права на формування вимог позивача, і якими (обставинами) їх (вимоги) обґрунтовані. Іншими словами, підстави позову *складають обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги.*

Без зв'язку з правовими нормами факти не мають юридичного значення і не створюють ні права, ні зобов'язання. Суду необхідно доводити юридичні факти і підставою позовних вимог можуть бути тільки такі факти, які породжують, змінюють, припиняють певні правовідносини або ні. Причому, це як правило не один факт, а їх сукупність, тобто певний фактичний склад.

Зібрати відомості про факти - це є, по суті, дослідження: необхідно виявити тих, хто знає про ці факти, з'ясувати (якщо це документи), де вони знаходяться і визначитися з механізмом їх отримання. Факти потрібно підтвердити ***належними та допустимими доказами.*** *Належні докази* означає, що вони відносяться саме до конкретного факту, а *допустимі докази* означає, що докази оформлені відповідно до встановлених вимог законодавства. Новий КАСУ додав вимоги до «якості» доказів : ***достовірність доказів*** (на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи) та ***достатність доказів*** (які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування).

Позовна заява повинна містити обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Також необхідно вказати докази, що підтверджують кожен обставину, або *вказати на існування обставин для звільнення від доказування.*

У літературі виділяють:

активні підстави позову - тобто обставини, які підтверджують, що спірне право належить позивачу, а на відповідача покладені певні зобов'язання, які необхідно виконати;

пасивні підстави позову - тобто факти, які свідчать, що відповідач здійснив дії, спрямовані на обмеження (заперечення проти) права позивача або затвердження права за собою, але яке йому (відповідачу) не належить.

8.6. Збільшення або зменшення позовних вимог. Зміна підстави або предмета позову

До закінчення підготовчого засідання *(не плутати з «до початку судового розгляду справи по суті»)* позивач може збільшити або зменшити розмір позовних вимог, змінити підставу або предмет адміністративного позову, подавши письмову заяву, яка приєднується до справи.

Заява про зміну позовних вимог повинна відповідати вимогам, встановленим КАСУ для позовних заяв. У разі невідповідності такої заяви вимогам суд своєю ухвалою повертає її (заяву) позивачеві.

Ухвала суду, прийнята за результатами розгляду питання про прийняття заяви про зміну позовних вимог, *окремо не оскаржується*.

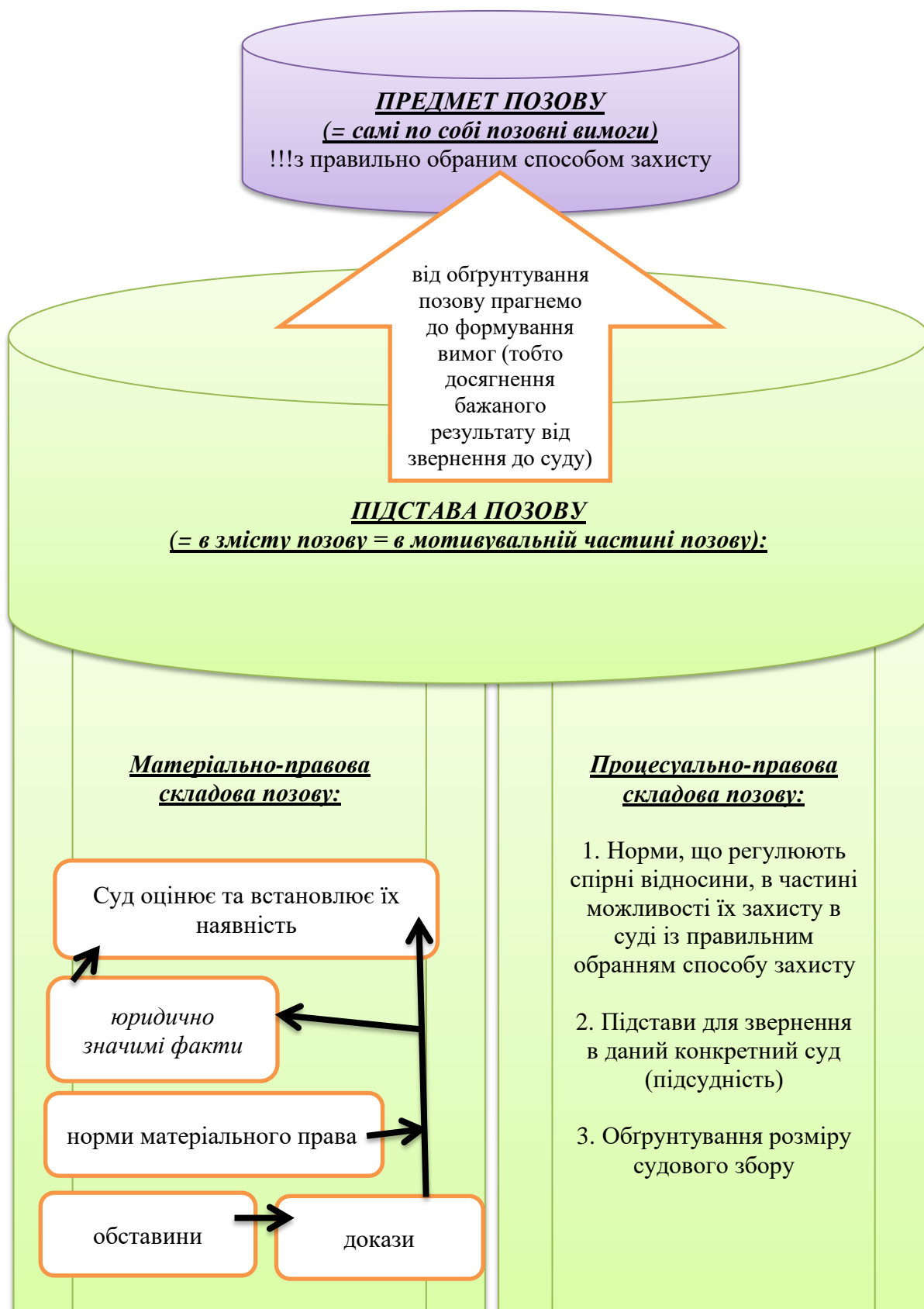
Суд за клопотанням відповідача оголошує перерву в судовому засіданні та надає відповідачу строк, достатній для його підготовки до справи у зв'язку зі зміною позивачем позовних вимог.

NB!!! Учимся правильно понимать, говорить (выражать свои мысли).

Учимся точно формулировать требования в иске (в суде).

*предмет судебного обжалования = предмет спора
= предмет судебного рассмотрения*

<i>Що оскаржується? (укр.)</i>	<i>Что обжалуется? (рос.)</i>
прийняті – Рішення (акти)	приняты – Решения (акты)
вчинені – Дії	совершенные – Действия
допущена – Бездіяльність	допущенная – Бездеятельность

ТЕМА №9.

Докази в адміністративному процесі

9.1. Загальні положення

Чинне законодавство визначає поняття доказів, перелік видів доказів, засобів доведення, *джерел доказів*, які можуть використовуватися в адміністративному процесі, а також суб'єктів подання доказів.

Законодавець постарався сформулювати норми таким чином, щоб вони були спрямовані на запобігання суперечок з питання, *що може, а що не може бути доказом у адміністративній справі*.

З метою забезпечення повного встановлення обставин у справі відповідно до принципів змагальності та офіційності, законодавство об'єднує обов'язок сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, подавати докази з повноваженнями суду зі збору доказів, в тому числі за власною ініціативою.

Доведенням є діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі по *збиранню, дослідженню і оцінці доказів*, спрямованих на з'ясування дійсних обставин, прав і обов'язків учасників спірних правовідносин.

9.2. Поняття доказів

Докази - це інформація про обставини у справі, отримана судом із визначених КАСУ джерел за встановленими засобами доказування.

На підставі цієї інформації суд встановлює наявність або відсутність:

- 1) обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін;
- 2) інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

До інших обставин, які мають значення для вирішення справи, можна віднести обставини, на які сторони або інші особи, які беруть участь у справі, не посилаються, але які обов'язково, згідно із законом, повинні бути встановлені судом для того, щоб правильно вирішити справу. Сюди також можна віднести обставини, що мають

процесуальне значення (наприклад, поважність причин пропуску стороною процесуального строку, причин неприбуття в судові засідання і т.п.).

Оскільки докази відносяться до інформації, то вони можуть бути правдивими або помилковими. Суд, встановлюючи обставини по справі, оцінює докази, щоб визначити, які з них є правдивими, і відхиливши при цьому хибні.

9.3. Класифікація доказів

За зв'язком доказів з обставинами розрізняють:

1) *прямі докази* - вони однозначно вказують на наявність або відсутність певної обставини (наприклад, висновок експерта чітко вказує на наявність бухгалтерської помилки в розрахунках по сплаті податку);

2) *непрямі докази* - вони дозволяють зробити лише припущення про наявність чи відсутність того чи іншого обставини (наприклад, за висновком експерта не виключається, що причиною ДТП могла бути несправність гальмівної системи, але встановити це однозначно не представляється можливим).

Практичне значення такого поділу полягає в тому, що якщо обставина доводиться лише непрямими доказами, їх в сукупності повинно бути достатньо, щоб зробити однозначний висновок про наявність чи відсутність обставини і відкинути всі інші припущення.

За процесом формування відомостей про обставини розрізняють:

1) *первинні докази* - першоджерело (наприклад, показання свідка, який був очевидцем події);

2) *похідні докази* - ті, які відтворюють зміст іншого доказу (наприклад, показання свідка, який не був безпосереднім очевидцем події, але отримав інформацію про неї від учасника цієї події, який помер до розгляду справи в суді; висновки експерта).

По можливості обставини по справі повинні бути встановлені на підставі первинних доказів. На похідні докази доцільно посилатися при відсутності первинних. Одночасно похідні докази можна використовувати для перевірки первинних доказів.

За цілями доведення докази можна розділити на:

- 1) *основні докази* - що підтверджують наявність або відсутність певної обставини;
- 2) *контраргументи* - спростовують основний доказ.

Наявність одночасно основного і спростовуючого доказів щодо певної обставини дозволяє зробити висновок, що, принаймні, один з них є хибним, а тому вони потребують перевірки іншими доказами. При відсутності такої можливості і при однаковій переконливості основного і протилежної доказ суд може визнати недоведеним наявність або відсутність обставин, що підтверджується основним доказом.

9.4. Засоби доказування

- є зовнішнім виразом доказів.

Засобами доказування (*джерелами доказів*) в адміністративному процесі можуть бути:

- 1) ~~поаянення сторін, третіх осіб, їх представників~~ (виключено новим КАСУ у 2017 році);
- 2) показання свідків;
- 3) письмові докази;
- 4) речові докази;
- 5) висновок експерта;
- 6) висновок експерта у галузі права (*new 2017 рік*);
- 7) електронні докази (*new 2017 рік*);

Доказом є власне зміст показань свідків, письмових доказів, речових доказів, електронних доказів, висновків експертів, - вся ця інформація, що міститься в них і має значення для фактичного визначення обставин і остаточного вирішення справи.

Перелік засобів доказування є вичерпним. З появою нових носіїв інформації (комп'ютерних дисків, карт пам'яті, аудіо - або відеокасет і т.д.) сам перелік засобів доказування не змінився, але розширився їх обсяг. *Наприклад, найчастіше засобами доказування в адміністративних справах є письмові докази, зокрема текст*

рішення суб'єкта владних повноважень, матеріали, які були підставою для його прийняття і т.д.

9.5. Суб'єкти подання доказів

Відповідно до принципу змагальності докази для суду надають учасники справи (сторони, треті особи, їх представники). Якщо у таких осіб є труднощі з поданням доказів, суд за їх клопотанням витребує докази.

Відповідно до принципу офіційного з'ясування всіх обставин у справі в разі недостатності доказів суд пропонує особам, які беруть участь у справі, подати додаткові докази, яких, на думку суду, не вистачає. Якщо особа посилається на певні обставини, але пропозицію суду про надання доказів на її підтвердження проігнорувала, суд вирішує справу на підставі тих доказів, які є в справі.

Відповідно до принципу офіційності, в разі недостатності доказів для з'ясування певних обставин суд вправі витребувати докази і за власною ініціативою. *Але за правилами нового КАСУ (2017 року) збір доказів не є обов'язком суду.*

Суд може витребувати докази від особи, незалежно від того, чи є вона учасником цього процесу. Витребування доказів здійснюється зазвичай під час підготовчого провадження, але це не перешкоджає суду постановити відповідну ухвалу і в ході судового розгляду. Докази можуть витребувати тільки суди першої та апеляційної інстанцій, оскільки тільки вони досліджують докази.

Слід звернути увагу, що пояснення сторін, третіх осіб, їх представників мають доказове значення тільки тоді, коли такі особи допитані як свідки. Разом з тим КАСУ надає право таким особам дати пояснення про відомі їм обставини з правилами допиту свідків з метою посилення довіри до цих пояснень, адже вони даються під присягою і загрозою кримінальної відповідальності за дачу неправдивих свідчень. Пояснення сторін, третіх осіб, їх представників потрібні для реалізації права щодо змагальності в суді, доведення і переконання суду в обґрунтованості вимог.

9.6. Належність та допустимість доказів. Достовірність та достатність доказів.

Законодавство встановлює правила належності доказів, які визначають об'єктивну можливість конкретного доказу підтверджувати конкретну обставину, яка має значення для вирішення справи, а також правила допустимості доказів, що визначають легітимну можливість конкретного доказу підтверджувати певну обставину у справі.

1. Так, правила належності доказів спрямовані на досягнення процесуальної економії шляхом усунення з судового розгляду доказів, які не мають відношення вирішення справи.

Належними вважаються докази, які містять інформацію щодо предмету доказування, а також існує зв'язок між доказом і обставиною. Якщо відповіді на обидва питання позитивні, то доказ необхідно долучити до справи як належний. У разі якщо суд не приймає доказ до розгляду з мотивів, що він не є належним, суд повинен своєю ухвалою відмовити в задоволенні клопотання і обґрунтувати відмову.

Можливі випадки, коли доказ все ж не є належним і це з'ясовується в процесі його дослідження, тоді суд в мотивувальній частині рішення повинен вказати про це і про мотиви, за якими він вважає, що доказ не є належним.

2. У свою чергу, правила допустимості доказів встановлені для досягнення справедливості, об'єктивності і сумлінності при підтвердженні доказами обставин у справі, виходячи з того, що нелегітимні засоби не можуть використовуватися для досягнення легітимної мети. Інакше правосудність судового рішення, прийнятого з урахуванням нелегітимних доказів, завжди буде залишатися під питанням законності. Більш того, КАСУ містить пряму заборону для суду при вирішенні справи брати до уваги, докази, отримані з порушенням закону.

Неприпустимими є наступні докази:

- 1) докази, отримані з порушенням порядку, встановленого законом;
- 2) докази, які отримані іншими засобами доказування, ніж ті, які визначені законом для підтвердження певних обставин.

Докази, отримані з порушенням порядку, встановленого законом можна розділити на:

1) докази, отримані з порушенням порядку, встановленого нормами матеріального права (*наприклад, запис телефонної розмови, що проводився без рішення суду або фото із зображенням обличчя, зроблене без його згоди*);

2) докази, отримані з порушенням порядку, встановленого нормами процесуального права (*наприклад, свідчення повнолітнього свідка, надані без попередження його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання*).

До цієї категорії доказів можна віднести і сфальсифіковані докази.

Що ж стосується доказів, які підтверджуються виключно певними засобами доказування. Так, випадки, коли певні обставини по справі повинні бути підтверджені певними засобами доказування (або не можуть бути підтверджені певними засобами доказування), встановлені:

1) нормами матеріального права. *Наприклад, частина перша статті 218 ЦКУ передбачає, що рішення суду по факту вчинення правочину, для якого закон встановлює обов'язкову письмову форму, в іншій формі не може ґрунтуватися на свідченнях (показаннях) свідків;*

2) нормами процесуального права. *Наприклад, завідомо неправдиві показання свідка або неправильність висновку експерта – як нововиявлені обставини повинні бути підтверджені вироком суду, що набрав законної сили.*

Випадки, коли обставини по справі повинні бути підтверджені певними засобами доказування, зустрічаються в законах нечасто.

Слід звернути увагу читача, що новим КАСУ встановлено ще й поняття достовірності доказів –

- це докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи.

Наприклад, при оцінці документів чи інших письмових доказів суд зобов'язаний з урахуванням інших доказів переконатися в тому, що такі документи або інші письмові докази виходять від органу, уповноваженого представляти даний вид доказів, підписані особою, яка має право скріплювати документи підписом, містять всі інші невід'ємні реквізити даного виду доказів. Недарма для оцінки достовірності докази щодо належності підпису уповноваженій особі суд запитує правовстановлюючі документи, з яких випливає повноваження осіб на підписання документів. При оцінці копії документа або іншого письмового доказу суд перевіряє, чи не відбулося при копіюванні зміна змісту копії документа в порівнянні з його оригіналом, за допомогою якого технічного прийому виконано копіювання, чи гарантує копіювання тотожність копії документа і його оригіналу, яким чином зберігалася копія документа. Через недостовірності доказів суд не приймає листи, спрямовані за допомогою факсу, бо останні складно перевірити на предмет їх достовірності.

Крім того, новим КАСУ введено ще й поняття достатності доказів –

- це докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання.

9.7. Розподіл обов'язків по доказуванню і представленню доказів

За загальним правилом, а це випливає з принципу змагальності, кожна сторона повинна представити докази на підтвердження обставин, на які вона посилається, або на спростування обставин, про які стверджує інша сторона.

Такий же обов'язок є і у третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, оскільки вона по процесуальному становищу прирівняна до позивача.

Докази можуть подавати тільки учасники справи. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом із поданням позовної заяви.

Крім того, за новими правилами КАСУ:

- 1) Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, що їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї;
- 2) Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними;
- 3) Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не визначено цим Кодексом, подаються через канцелярію суду з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи.

В адміністративному процесі, як виняток із загального правила, у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень встановлена презумпція його винуватості. Оскільки таких справ найбільше серед інших справ, то фактично загальним є правило про те, що тягар доведення правомірності своїх рішень, дій чи бездіяльності покладається на відповідача - суб'єкта владних повноважень.

Презумпція винуватості покладає на суб'єкта владних повноважень обов'язок аргументовано, посиляючись на докази, довести правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності і спростувати (довести зворотне) твердження позивача про порушення

його прав, свобод чи інтересів. Такий обов'язок відсутній, якщо відповідач визнає позов, а задоволені вимоги не будуть суперечити чинному законодавству. **!!! Увага читача та нагадування. Позов подається із застосуванням норм законодавства, що діяло під час виникнення спірних відносин.**

Зазначена презумпція значно посилює позиції фізичної особи (людини), у якого вистачає правових знань, щоб самостійно довести перед судом правильність своїх тверджень. Потенційний обов'язок суб'єкта владних повноважень довести правомірність свого рішення, дії чи бездіяльність в суді *посилює його відповідальність при прийнятті рішень, вчиненні інших дій чи допущенні бездіяльності*.

Зазвичай суб'єкт владних повноважень повинен спростувати презумпцію своєї винуватості, адже вона дає можливість вважати встановленою неправомірність його рішень, дій чи бездіяльності.

Однак це аж ніяк не означає, що кожен адміністративний позов, навіть очевидно необґрунтований і безпідставний, зобов'язує суб'єкта владних повноважень забезпечувати своє представництво в кожному такому процесі. З презумпції винуватості суб'єкта владних повноважень не слід вважати про його автоматичний програш у справі, якщо він ніяк не відреагував на позов або просто його не визнав.

Презумпція винуватості не є абсолютною (як у судовому процесі прецедентної системи права, де відсутність заперечення позову і неявка відповідача в судове засідання розцінюється судом як визнання позову і тягне програш відповідача). Презумпція винуватості суб'єкта владних повноважень - відповідача *означає припущення*, що повідомлені позивачем обставини у справі щодо рішень, дій, бездіяльність відповідача та про порушення права, свободи чи інтересу відповідають дійсності, поки відповідач їх не спростує їх на основі доказів. Тому застосування принципу «презумпції винуватості суб'єкта владних повноважень» не обумовлює його автоматично програшного становища в справі. Невиконання обов'язку відповідача довести правомірність своїх рішень, дій або бездіяльності, не звільняє суд від обов'язку ухвалити справедливе і правосудне судове рішення. Однак презумпція винуватості позбавляє суд необхідності перевіряти повідомлені позивачем обставини, якщо вони не викликають обґрунтованого сумніву.

Обов'язок суб'єкта владних повноважень подати всі докази.

В адміністративному судочинстві позивачем, як правило, є фізична або юридична особа, а основна частина доказів у справі акумулюється у відповідача - суб'єкта владних повноважень, адже вирішуючи якісь питання, суб'єкт владних повноважень збирає цілий ряд матеріалів. Тому позивач, як правило, перебуває в гіршому становищі щодо можливості збору і подання доказів у порівнянні з суб'єктом владних повноважень. До того ж, не посвячений в бюрократичні механізми громадянин погано орієнтується в тому, які докази можуть підтвердити обставини, на які він посилається. Тому суб'єкт владних повноважень - відповідач у справі зобов'язаний подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази в справі, незалежно від того, на чію користь вони можуть бути використані - на користь відповідача або навіть позивача.

У разі невиконання цього обов'язку суд може самостійно своєю ухвалою витребувати названі документи та матеріали. Невиконання рішення про витребування доказів може привести застосування такого запобіжного процесуального примусу, як тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. Якщо ж суб'єкт владних повноважень не надає наявні у нього докази, суд вирішує справу на підставі існуючих у справі доказів.

9.8. Роль суду в доказуванні

Принцип офіційності в адміністративному судочинстві обумовлює ряд особливостей у процесі доведення обставин. Суд не є пасивним спостерігачем того, що подають особи, які беруть участь у справі, в обґрунтування своїх вимог. Суд, щоб правильно встановити фактичну сторону справи, наділений повноваженнями як за клопотанням особи, що бере участь у справі, так і за власною ініціативою збирати докази. Особа може заявити клопотання про витребування доказів, якщо не може самостійно надати докази. Щоб клопотання було задоволено, стороні слід вказати причини, за якими ці докази не можуть бути надані (*при цьому причини повинні бути тільки поважними*), і повідомити, де вони знаходяться або можуть знаходитися. Суд сприяє в реалізації цього обов'язку і витребує необхідні докази постановленням відповідної ухвали, яка спрямовується особам, у яких знаходяться докази.

Разом з тим, звертаємо увагу читача, що за новими правилами КАСУ збір доказів не є обов'язком суду.

9.9. Наслідки непредставлення доказів учасниками справи

Суд не може приймати свої рішення на основі припущень, а особи, які беруть участь у справі повинні бути дисциплінованими. Тому якщо особа стверджує про певну обставину, вона повинна довести це доказами. Якщо особа, яка бере участь у справі, без поважних причин не надає докази для підтвердження обставин, на які вона посилається, суд вирішує справу на підставі наявних доказів і не зобов'язаний проявляти ініціативу з цього питання.

Це обумовлено тим, що особа повинна сумлінно ставитися до своєї справи і виконання своїх обов'язків. Однак необхідно звернути увагу на те, що суд повинен проявляти ініціативу щодо витребування доказів тільки в тому випадку, якщо докази можуть підтвердити обставини, на які посилається саме та особа, яка їх не представила і ці докази не представлені з поважної причини.

Поважною слід визнавати причину, яка зумовила об'єктивну неможливість своєчасного подання доказу і сумлінно ставиться до виконання своїх процесуальних обов'язків.

9.10. Підстави для звільнення учасників справи від доказування обставин

З метою досягнення процесуальної економії - при наявності наведених нижче підстав у суду відпадає необхідність досліджувати докази для встановлення певних обставин.

Не підлягають доказуванню в адміністративному процесі, факти, на які сторони у справі достатньо лише посилатися, а доводити їх не треба:

1) преюдиціальні, тобто ті, які встановлені рішенням суду, що набрало чинності (Увага читача!!! За новими правилами КАСУ, обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не

встановлено законом. Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені);

2) загальновідомі (природні явища, стихійні лиха, техногенні катастрофи, властивості матеріалів і речовин, обставини можуть бути визнані загальновідомими, якщо вони відомі широкому колу осіб (людству, населенню держави, регіону, територіальної громади);

3) визнані (безперечні) обставини, тобто ті, щодо яких у осіб, які беруть участь у справі не виникає спору і визнані іншою стороною і в суду не виникає сумніву щодо достовірності цих обставин та добровільності їх визнання *(Увага читача!!! За новими правилами КАСУ, відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини, визнаної у результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку)*.

Також слід пам'ятати, що правова оцінка, надана судом певному факту при розгляді *іншої* справи, не є обов'язковою для суду.

Обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи судом.

Суд і сторони в справі можуть поставити під сумнів обставину, яку ніхто не оспорує, якщо є підстави вважати його недостовірною, наприклад, коли воно виглядає малоймовірним або ця обставина прямо або побічно спростовує докази, наявні в справі. Суд також може вимагати доведення безперечної обставини, якщо поведінка одного з осіб, яка бере участь у справі дає підстави сумніватися в тому, що ту обставину визнано добровільно, тобто без впливу насильства, погрози або введення в оману.

До безперечних можна віднести: 1) обставини, визнані в активній формі. Ними є обставини, які повідомлені однією стороною або іншою особою, що бере участь у справі та інші особи, які беруть участь у справі, визнали їх в усній або письмовій формі; 2) обставини, визнані в пасивній формі. Тобто це обставини, які повідомлені однією стороною або іншою особою, що бере участь у справі, і які жодна інша особа, яка бере участь у справі не спростувала.

Визнання стороною в суді обставин, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, не є для суду обов'язковим фактором для прийняття остаточного рішення.

В адміністративному судочинстві, на відміну від цивільного, суд не пов'язаний з визнанням сторонами певної обставини. Так, у цивільному судочинстві, виходячи з переважування принципу об'єктивної істини на користь принципу змагальності передбачено, що визнання сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, певної обставини є *безумовною підставою для звільнення від доказування*.

9.11. Інститут забезпечення доказів

- це свого роду механізм попереднього збору і закріплення доказів для подальшого розгляду адміністративної справи по суті.

Забезпеченням доказів є збір доказів до відкриття провадження у справі або на стадії підготовчого провадження, якщо надання цих доказів до початку судового розгляду стане неможливим або ускладненим. Надання доказів також можуть бути забезпечено також в період між судовими засіданнями, а також в апеляційному провадженні.

Неможливість надання (отримання) доказів може бути пов'язана з майбутнім знищенням, пошкодженням доказів, неочікуваної смертю свідка і т.д., а ускладнення в наданні доказів може бути обумовлено обставинами, які вимагають додаткових зусиль, витрат часу і коштів (*наприклад, особа, яка може бути свідком, виїхала у зарубіжжя*).

9.11.1. Ініціатори забезпечення доказів

Просити суд в забезпеченні доказів можуть:

- 1) зацікавлена особа - до відкриття провадження в адміністративній справі;

2) особа, яка бере участь у справі - після відкриття провадження у справі.

Особами, які беруть участь у справі, є сторони (позивач і відповідач), треті особи та представники сторін і третіх осіб. Найчастіше інтерес в забезпеченні певних доказів існує у позивача, оскільки більшість доказів акумулюється у відповідача - суб'єкта владних повноважень.

При цьому суд не має права *забезпечувати* докази за власною ініціативою. Але це не заважає йому *після відкриття провадження у справі* збирати докази за власною ініціативою.

9.12. Зміст заяви про забезпечення доказів

Для досягнення своєчасного та ефективного розгляду судом питання про забезпечення доказів законодавець виписав вимоги до заяви, в якій зазначаються:

- 1) докази, які необхідно забезпечити;
- 2) обставини, які можуть бути підтверджені цими доказами;
- 3) обставини, що свідчать про те, що надання необхідних доказів може стати неможливим або ускладненим;
- 4) обґрунтування необхідності забезпечення доказів;
- 5) спосіб, у який заявник просить забезпечити докази.

Докази, які необхідно забезпечити, повинні бути визначені настільки, щоб їх можна було безпомилково ідентифікувати. *Наприклад, якщо мова йде про письмовому доказі, то слід вказати відомі заявнику реквізити, які дадуть можливість його відшукати. Якщо мова йде про забезпечення письмових або речових доказів, треба відзначити, де вони знаходяться. Якщо докази необхідно забезпечити допитом свідка, в заяві необхідно вказати ім'я свідка і місце його проживання (перебування). У разі якщо заявник цього не зробить, суд повинен з'ясувати всі ці відомості це під час розгляду заяви про забезпечення доказів.*

У заяві слід вказати обставини, які можуть бути підтверджені доказами, які необхідно забезпечити. Ці обставини повинні входити до предмету доказування у справі

(або в майбутній справі, якщо провадження по ній ще не відкрито), інакше суд може відмовити в задоволенні заяви про забезпечення доказів.

Заява про забезпечення доказів *відрізняє* від звичайного клопотання про виклик свідка, витребування доказів або призначення експертизи тим, що в ній необхідно вказати на ті обставини, які свідчать *про небезпеку того, що надання необхідних доказів може стати неможливим або ускладненим*. Саме ці обставини зумовлюють необхідність забезпечення доказів, щоб вони все-таки змогли бути використані для з'ясування обставин у справі.

У заяві про забезпечення доказів слід вказати реквізити справи, в якій необхідно забезпечити докази, - це може бути номер справи і / або предмет позову і сторони. Якщо ж заява подається про забезпечення доказів для майбутній справи, то слід зазначити, з якою метою потрібно їх забезпечити, тобто описати обставини, які можуть бути фактичною підставою для адміністративного позову. Є думка, що це необов'язково робити, якщо заяву про забезпечення доказів направлено до суду разом з позовною заявою.

Крім зазначених елементів змісту заяви про забезпечення доказів, заява повинна містити загальні реквізити: найменування адміністративного суду, до якого подається заява, ім'я фізичної особи або найменування юридичної особи (органу), які подають заяву, її поштову адресу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є. Заява підписується особою, від імені якої вона подається, або його представником із зазначенням дати підписання.

Якщо ж заяву підписав представник, то *до заяви додається довіреність* чи інший документ, що підтверджує повноваження представника, за винятком тих випадків, коли в матеріалах справи вже є такий документ.

9.13. Строк і порядок розгляду заяви про забезпечення доказів

За загальним правилом, заява про забезпечення доказів розглядається *протягом п'яти днів після його надходження*. Якщо в заяві вказано на обставини, які можуть вимагати якнайшвидшого забезпечення доказів, а також, якщо не можна встановити, до

кого може бути згодом пред'явлено адміністративний позов, суд розглядає заяву про забезпечення доказів невідкладно після його надходження.

Про дату, час і місце розгляду заяви про забезпечення доказів суд повідомляє сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, якщо провадження у справі відкрито. Якщо заяву подано до відкриття провадження у справі, суд повідомляє особу, яка подала заяву, а також суб'єкта, до якого може бути пред'явлений адміністративний позов, і інших учасників публічно - правового спору.

Якщо особа, яка подала заяву, доведе, що повідомлення будь-яких інших зацікавлених осіб буде сприяти знищенню або прихованню доказів, то суд розглядає заяву, тільки повідомляючи особі, яка подала заяву.

Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені не перешкоджає розгляду заяви.

При розгляді заяви суд з'ясовує позицію повідомлених осіб, які прибули в судові засідання, щодо вимог заявлених про забезпечення доказів, а також про можливі способи і порядок забезпечення доказів.

Питання про забезпечення доказів або відмову в цьому суд вирішує ухвалою, яка виноситься в нарадчій кімнаті і викладається окремим процесуальним документом.

Ухвала про забезпечення доказів викладається окремим документом і має відповідати загальним вимогам складання ухвали суду. Так в ухвалі про забезпечення доказів суд повинен визначити спосіб забезпечення доказів і порядок виконання ухвали (зокрема, терміни здійснення відповідної процесуальної дії, кого необхідно повідомити про це і т.д.).

Ухвалу про забезпечення доказів або про відмову в забезпеченні доказів може бути оскаржено тільки в апеляційному порядку. Оскільки таке рішення не перешкоджає подальшому провадженню у справі, її не можна оскаржити в касаційному порядку (*це пов'язано з тим, що в касаційній інстанції рішення приймається вже за наявними доказами*).

Оскарження ухвали про забезпечення доказів не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає розгляду справи, якщо провадження у справі відкрито. У разі апеляційного оскарження ухвали про забезпечення доказів суд, який розглядає справу, направляє до

адміністративного суду апеляційної інстанції завірені копії матеріалів справи, щоб мати можливість продовжувати розгляд.

Ухвалу про забезпечення доказів можуть оскаржити як особи, що звернулася із заявою про таке забезпечення, так і інші особи, чий права, свободи чи інтереси воно зачіпає.

Забезпечуючи докази, суд керується загальними правилами проведення відповідної процесуальної дії з урахуванням стадії, на якій відбувається забезпечення доказів, і обставин, які в майбутньому можуть виключити або ускладнити отримання відповідного доказу. Забезпечення доказів у вигляді допиту свідка і огляду письмового чи речового доказу здійснюється в окремому судовому засіданні.

9.14. Пояснення як засіб доказування

Відповідно до положень нового КАСУ (2017 рік) *на відміну від старої редакції КАСУ* пояснення не відносяться до засобів доказування, а є лише *засобом відстоювання своєї точки зору* щодо заявлених позовних вимог.

9.15. Показання свідків як засіб доказування

- це повідомлення про відомі йому обставини, що мають значення для справи. Джерела поінформованості свідка можуть бути різними - безпосереднє сприйняття певної обставини (тоді показання свідка будуть первинним доказом), сприйняття інформації про обставину з інших джерел (похідний доказ).

Свідком може бути тільки фізична особа, оскільки вона наділена можливостями сприймати інформацію (бачити, чути, відчувати) і відтворювати її. Юридична особа не може бути свідком, бо такій особі не може бути відомо про ті чи інші обставини.

Зазвичай суд отримує свідчення (показання) свідка під час судового розгляду на етапі дослідження доказів у справі. Чинним КАСУ врегульований загальний порядок допиту свідка та особливості допиту неповнолітнього свідка (*наприклад, осіб, які досягли 16 років суд попереджає про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за дачу завідомо неправдивих показань*).

Якщо допитати свідка на етапі судового розгляду буде неможливо або утруднено (наприклад, внаслідок хвороби, відрядження або переїзду свідка), суд може в порядку забезпечення доказів отримати показання свідка на етапі підготовчого провадження чи навіть до відкриття провадження у справі.

Суд, як в порядку забезпечення доказів, так і на етапі судового розгляду може провести допит в місці проживання свідка або *доручити провести такий допит адміністративному суду за місцем проживання свідка.*

Показання свідка в зазначених випадках фіксуються в протоколі про вчинення окремої процесуальної дії – в протоколі допиту свідка і можуть бути зафіксовані технічними засобами.

Суд оцінює показання свідка в сукупності з іншими доказами і з урахуванням ступеня довіри до нього, яка формується під час спостереження за поведінкою свідка, заслуховування думки осіб, які беруть участь у справі, за показаннями свідка і т.п.

Суд не може брати до уваги показання свідка, який *особисто не сприймав обставини і не може назвати джерел своєї поінформованості про них*, тобто не вказує, звідки йому стало відомо про обставини. Адаже *вказівки на джерела обізнаності є важливим для суду, щоб визначитися, наскільки можна довіряти таким показанням, і, по можливості, перевірити їх.*

Якщо показання свідка є похідним доказом, суд має можливість досліджувати і джерело поінформованості свідка. Зокрема, якщо показання свідка базуються на повідомленні від іншої особи, суд повинен допитати і цю особу в якості свідка. Хоча неможливість допитати таку особу в якості свідка в зв'язку з його смертю не позбавляє показань свідка сили доказу, але може вплинути на ступінь довіри до таких показань.

9.16. Письмові докази як засіб доказування

Законодавець встановлює можливість використання як засобу доказування в адміністративній справі письмових доказів, *в тому числі і електронних документів*, а також порядок їх витребування судом і повернення. Письмові докази є найпоширенішими засобами доказування в адміністративних справах.

Письмовими доказами є:

- 1) будь-які документи (у тому числі електронні документи);
- 2) акти;
- 3) листи (службового або особистого характеру), які мають значення для справи;
- 4) телеграми;
- 5) будь-які інші письмові записи.

Доказом можуть бути тільки ті письмові записи, що містять відомості про обставини, що мають значення для справи, тобто входять до предмету доказування.

Документ - це діловий папір, виданий за підписом уповноваженої особи (осіб), має певні реквізити і викладений в письмовій формі. Зазвичай документ підтверджує певний юридичний факт або право особи. Документом також є офіційне посвідчення особи (паспорт, посвідчення і т.п.). Різновидом документів є електронні документи. Стаття 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» встановлює, що *електронний документ* - це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальної формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприйняття його змісту людиною. Документами, а отже, письмовими доказами слід вважати і протоколи про вчинення окремих процесуальних дій, в тому числі протоколи допиту свідка в порядку забезпечення доказів або судового доручення.

Акт - це ділова папір, складений уповноваженою на це особою (особами), в якому зафіксовано вчинення певної дії (дій) і її (їх) результати. Як письмові докази можуть використовуватися: акт ревізії, акт перевірки, акт прийому-передачі і т.п. Акт правильно розглядати як різновид документа.

Лист - будь-яке повідомлення однієї особи, адресований іншій особі, передано поштою, кур'єром, факсом, електронною поштою тощо. У більш вузькому сенсі лист - це поштове відправлення з вкладенням письмового повідомлення або документа, розміри і масу якого встановлено Правилами надання послуг поштового зв'язку.

Телеграма - повідомлення, передане засобами телеграфного зв'язку. Види телеграм, вимоги до оформлення, класифікація та інші питання щодо передачі телеграм визначаються Правилами надання та отримання телекомунікаційних послуг.

Перелік видів письмових доказів не є вичерпним. Письмовим доказом можуть бути визнані будь-які записи, які містять інформацію про обставини у справі у вигляді букв, цифр та інших знаків, схем і т.д.

Письмові докази, які не можна доставити в суд, оглядаються судом за місцем їх знаходження. В цьому випадку під час судового розгляду предметом дослідження будуть протокол огляду доказів на місці та додатки до нього (копія письмового доказу, фотографії, відеозапис і т.д.).

Оригінал письмового доказу, який є в справі, суд за клопотанням органу або особи, яка його надала, повинен повернути після дослідження цього доказу, якщо повернення можливе без шкоди для розгляду справи. Якщо суд вважає, що в разі повернення оригіналу письмового доказу, цей доказ може бути знищено або втрачено, то за клопотанням органу або особи, яка його надала, суд повертає оригінал тільки після вступу в законну силу судового рішення у справі. Але в будь-якому випадку після повернення оригіналу в справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу.

9.17. Речові докази як засіб доказування

- є предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, що мають значення для справи.

Законодавець встановлює можливість використання такого засобу доказування в адміністративній справі як речовий доказ, в тому числі розташований на магнітних, електронних і інших носіях інформації, що містять аудіовізуальну інформацію, а також порядок їх витребування судом і повернення.

Такими носіями інформації можуть бути фотографії, аудіо-, відеокасети, дискети, диски CD і DVD, різні карти пам'яті і т.д. Аудіовізуальної для цілей цієї статті слід вважати зорову інформацію, що супроводжується звуком, зорову інформацію без звукового супроводу, звукову інформацію.

У деяких випадках треба чітко розмежовувати речові і письмові докази. Так, документ може бути речовим доказом, якщо для встановлення обставин у справі мають значення його матеріальні властивості (тип паперу, вид друкарської фарби, сліди витирання чи редагування тексту і т.д.). Якщо ж для встановлення обставин у справі має значення інформація, яка передається за допомогою знаків (літер, цифр і т.д.), схем, тоді документ є письмовим доказом. *Носій інформації, на якому міститься електронний документ, може бути речовим доказом, а може і не мати ніякого доказового значення, а ось сам електронний документ є письмовим доказом, якщо він містить інформацію про обставини у справі.*

Особа, самостійно не може отримати речового доказу, заявляє перед судом клопотання про його витребування від іншої особи. Клопотання подається в письмовій формі або оголошується в усній формі - під час судового засідання. Особа, яка заявляє клопотання перед судом про витребування від іншої особи речового доказу, має вказати: 1) який речовий доказ вимагається; 2) орган або особа, в якому доказ знаходиться; 3) обставини, які можуть бути підтверджені цим доказом. Речовий доказ, який необхідно витребувати, повинен бути визначений так, щоб його можна було ідентифікувати. Особа, яка подала клопотання про витребування речового доказу, має вказати відомі йому ознаки, які дадуть можливість його відшукати. У клопотанні слід зазначити обставини, які можуть бути підтверджені доказом та ці обставини повинні входити до предмету доказування у справі, інакше суд може відмовити в задоволенні клопотання про витребування речового доказу. Якщо клопотання про витребування речового доказу подається у формі заяви, то в ньому, крім зазначених елементів змісту заяви, слід вказати реквізити адміністративної справи - це може бути номер справи і / або предмет позову і сторони, найменування адміністративного суду, до якого подається заява, ім'я фізичної особи або найменування юридичної особи (органу), яка подає заяву, його поштову адресу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є. Заява підписується особою, від імені якого вона подається, або його представником із зазначенням дати підписання.

Речові докази у справі, повинні бути повернуті судом за клопотанням органу або особи, які його надали, після дослідження цього доказу, якщо повернення можливе без шкоди для розгляду справи. Якщо суд вважає, що в разі повернення речового доказу він

(доказ) може бути знищено або втрачено, то за клопотанням органу або особи, які його надали, суд повертає доказ тільки після вступу в законну силу судового рішення у справі.

9.18. Судова експертиза

КАСУ визначає, з якою метою призначається судова експертиза, права осіб, що беруть участь у справі, про порядок призначення експертизи, а також встановлює особливості ухвали суду про призначення експертизи.

Суд призначає судову експертизу для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла і т.д.

Виходячи зі змісту статті 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза в адміністративному процесі - *це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини в адміністративній справі, яка перебуває в провадженні суду.*

Правові відносини з проведення судових експертиз, крім відповідних процесуальних кодексів, регулюються: 1) Законом України «Про судову експертизу»; 2) Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз»; 3) Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах»; 4) іншими нормативно-правовими актами, що стосуються питань судової експертизи.

Основними видами судових експертиз вважаються:

1) криміналістична; почеркознавча; авторознавча; технічна експертиза документів; фототехнічна; портретна; балістична; вибухотехнічна; відеозвукозаписна; експертиза матеріалів, речовин і виробів з них (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів, пластмас волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин; спиртовмісних сумішей металів і сплавів);

2) ґрунтознавча;

3) біологічна;

4) екологічна;

5) інженерно-технічна: автотехнічна; транспортно-залізнична; стану доріг та дорожніх умов; гірничотехнічна; пожежно-технічна; будівельно-технічна; в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; телекомунікаційних систем і засобів;

6) економічна;

7) товарознавча;

8) автотоварознавча;

9) оціночна (зокрема, оцінка цілісних майнових комплексів; паїв; цінних паперів, оцінка будівельних об'єктів та споруд, оцінка машин, обладнання, транспортних засобів, літальних апаратів, судноплавних засобів);

10) експертиза охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності;

11) психологічна;

12) мистецтвознавча;

13) психіатрична;

14) судово-медична;

15) правова.

За кількісним складом експертів і напрямками дослідження розрізняють такі експертизи:

- експерт проводить одноосібно,
- комісійна експертиза, проведена двома і більше експертами одного напрямку знань,
- комплексну експертизу, яка проводиться двома і більше експертами з різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань.

За часом і метою призначення є:

- основна експертиза;
- додаткова експертиза, яка проводиться з метою усунення неповноти або неясності висновку основної експертизи;

- повторна експертиза, яка проводиться з метою встановлення обґрунтованості висновку основної експертизи.

Особи, які беруть участь у справі, мають право:

1) просити суд призначити судову експертизу;

2) подати суду питання, щодо яких потрібна відповідь експерта;

3) доручити проведення судової експертизи в відповідній експертній установі або конкретному експерту (якщо сторони домовилися про залучення експертами певних осіб, суд повинен призначити їх відповідно до цієї домовленості, якщо ці особи відповідно до закону можуть бути експертами);

4) заявляти відвід експерту;

5) давати пояснення експерту;

6) знайомитися з висновком експерта;

7) просити суд призначити повторну, додаткову або комплексну експертизу.

Якщо проведення експертизи суд доручив не конкретному експерту, а експертній установі, то її керівник має право доручити проведення судової експертизи одному або кільком експертам, в разі необхідності - замінити виконавців експертизи. У цьому випадку керівник експертної установи має право також заявити перед судом клопотання про організацію проведення досліджень поза межами експертної установи, якщо цього вимагають умови проведення конкретної експертизи.

Ухвала про призначення експертизи викладається окремим документом.

ТЕМА № 10.

Строки звернення до суду, процесуальні строки

10.1. Загальні положення

КАС України визначає *право, а не обов'язок* щодо подання адміністративного позову. Можливість звернення до адміністративного суду щодо захисту прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах нерозривно пов'язана з правом на позов.

Доцільно розглядати право на адміністративний позов в матеріальному і процесуальному аспектах.

У процесуальному аспекті - це можливість подати позов. Це право може мати особа, що володіє адміністративної процесуальної правоздатністю. Існування права не пов'язано з термінами звернення до адміністративного суду.

У матеріальному аспекті право на позов означає можливість отримати захист порушеного права, тобто право вимагати від адміністративного суду винесення рішення про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах. Оскільки існування цієї можливості є суб'єктивним правом, яке виникає за умови існування певних юридичних фактів (фактів порушення прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах) і вона може бути припинена відповідним юридичним фактом - закінченням строків звернення до адміністративного суду.

Загальний термін подачі адміністративного позову становить 6 (шість) місяців з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод та інтересів. Скорочений термін - 3 (три) місяця передбачено для звернення до адміністративного суду і у суб'єкта владних повноважень.

Строк звернення до суду може бути:

- загальним і становить шість місяців;

- спеціальним і встановлюються КАСУ або іншими законами. Спеціальні строки звернення до суду залежать від суті позову (*НАПРИКЛАД: про прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби - один місяць; якщо законом передбачена можливість досудового порядку вирішення спору і позивач скористався цим порядком, або законом визначена обов'язковість досудового порядку*

вирішення спору, - три місяця; позовну заяву про уточнення списку виборців подається не пізніше ніж за два дні до дня голосування і т.д. (ст.ст. 122, 274 КАСУ та інші статті).

День, коли особа дізналася про порушення свого права - це **встановлений доказами день**, коли позивач дізнався про рішення, дію чи бездіяльність, в результаті якого відбулося порушення його прав, свобод чи інтересів.

Цим днем може бути:

- день винесення рішення, яке оскаржується, якщо воно приймалося за участю особи;

- день отримання поштового відправлення, в якому особі направлено рішення, яке вона оскаржує;

- день вчинення дії, якщо особа була присутня під час вчинення цього діяння;

- день, коли мало бути прийняте рішення (вчинено дію), якщо таке рішення не було прийнято (дія не була здійснена).

Доказами, які свідчать про день, коли особа дізналася про порушення своїх прав, є розписка про отримання рішення, докази відправки та отримання кореспонденції, акт про відмову одержати документ.

Якщо цей день встановити точно неможливо, строк обчислюється з дня, коли особа повинна була дізнатися про порушення своїх прав (свобод чи інтересів). При цьому слово «повинна» слід тлумачити як неможливість знати та припущення про високу ймовірність дізнатися, *а не обов'язок особи дізнатися про порушення своїх прав.*

Зокрема, особа повинна була дізнатися про порушення своїх прав, якщо:

- особа знала про обставини прийняття рішення чи вчинення дій і не було перешкод для того, щоб дізнатися про те, яке рішення прийнято або дії вчинені;

- рішення направлено на її адресу поштовим повідомленням, яке особа відмовилася отримати або не отримала внаслідок неповідомлення відправника про зміну місця проживання;

- про порушення його прав знали близькі їй особи.

Відсутність знати про порушення до своїх прав, байдуже ставлення до цього або небажання дізнатися не є поважними причинами пропуску строку звернення до суду.

Доказами того, що особа знала про порушення своїх прав, є її дії, спрямовані на захист порушених прав, зокрема, оскарження рішення (дії або бездіяльність), письмові звернення з цього приводу, а також докази, які свідчать про те, що були створені умови, при яких особа мала реальну можливість дізнатися про порушення своїх прав. Для оскарження правового акту термін обчислюється з моменту його опублікування. Моментом порушення є момент прийняття рішення, яке породжує або може породити в майбутньому **негативні правові наслідки** для особи у вигляді виникнення, зміни або припинення певних правовідносин з її участю. Іншими словами, таке рішення є *юридичним фактом*. Особа може не знати про правові наслідки рішень, прийнятих щодо нього, або недооцінювати їх. Однак для обчислення строку звернення до суду не має значення, **усвідомлювала особа, що її права та інтереси порушуються**. Якщо порушення є триваючим, строк звернення до суду обчислюється з моменту закінчення порушення, оскільки в кожен момент такого терміну порушення має місце. Якщо порушення прав і інтересів позивача сталось внаслідок сукупності різних рішень, дій або бездіяльності, то термін обчислюється щодо кожного окремого правопорушення. Законом не передбачено переривання строку звернення до суду.

10.2. Обчислення строків для звернення до суду

Адміністративний позов, поданий після закінчення строків, встановлених законом, залишається без розгляду, якщо суд на підставі позовної заяви та доданих до неї матеріалів не знайде підстав *для визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними*, про що виноситься ухвала.

Умовою застосування цієї норми є (залишення позову без розгляду):

- пропущення строку звернення до суду;
- відсутність підстав для визнання причин пропуску поважними.

Суд «шукає» підстави для поновлення строку виключно з ініціативи і в межах доводів особи, яка подала позовну заяву. Виходячи з принципу змагальності, суд не може визнавати строк звернення до суду пропущеним з поважних причин з підстав, на які не посилається особа, яка звернулася до суду.

ТЕМА № 11.

Судові витрати. Судові штрафи.

11.1. Поняття і види судових витрат

Згідно з положеннями КАСУ судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Судовий збір - збір, що стягується на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також в разі прийняття окремих судових рішень.

Судовий збір, не стягується за подачу позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а також незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду.

Розміри ставок судового збору встановлені в Законі України «Про судовий збір» і обчислюються з урахуванням прожиткового мінімуму, визначеного на 1 січня календарного року, а також урахуванням ціни позову (свого роду «вилка»). При цьому, діє таке правило, що при поданні адміністративного позову майнового характеру сплачується 1-1,5% від ціни позову. Після вирішення справи судовий збір стягується з позивача або відповідача пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог.

З огляду на майновий стан сторони, суд може відстрочити або розстрочити або звільнити від сплати судового збору, або зменшити розмір судового збору. Для цього сторона подає мотивоване клопотання.

До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать:

- 1) витрати на правову допомогу;
- 2) витрати сторін та їх представників, що пов'язані із прибуттям до суду;
- 3) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз;
- 4) витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів на місці та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи.

За загальним правилом, якщо судове рішення ухвалене на користь сторони, яка не є суб'єктом владних повноважень, суд присуджує всі здійснені нею документально підтверджені судові витрати з державного бюджету України (або відповідного місцевого бюджету, якщо іншою стороною був орган місцевого самоврядування, його посадова чи службова особа).

Законодавство також виділяє випадки і порядок розподілу судових витрат, виходячи з того, яка сторона виграла справу, в випадках примирення сторін (50/50), відмови від позову.

11.2. Судові штрафи

Судовий штраф - це грошове стягнення, яке накладається судом у разі невиконання процесуальних обов'язків і негідної поведінки учасників адміністративного судочинства.

ТЕМА № 12.

Підготовка судової справи до розгляду по суті.

Судовий розгляд адміністративних справ

Суддя відкриває провадження в адміністративній справі на підставі позовної заяви, якщо відсутні підстави для повернення позовної заяви, залишення її без розгляду або відмови у відкритті провадження у справі (див. *Схеми №11, №12, №13*). Відповідно до нового КАСУ позовні вимоги формуються до кожного відповідача окремо, а раніше можна було поставити необмежену кількість відповідачів та одну вимогу, а суд «ламав голову» яка мотивація позову і до з кого із відповідачів вона відноситься.

Після прийняття позовної заяви та відкриття провадження у справі суддя здійснює підготовку справи до судового розгляду. Це обов'язкова стадія.

За обґрунтованим клопотанням позивача суддя вживає заходів щодо невідкладного розгляду і вирішення справи. В такому випадку виклик осіб, які беруть участь у справі, або повідомлення про винесені судом рішення здійснюються за допомогою кур'єра, телефону, факсу, електронної пошти чи іншого технічного засобу.

З метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду справи або забезпечення всебічного та об'єктивного вирішення справи протягом розумного строку проводиться попереднє судове засідання. Для врегулювання спору суд з'ясовує:

- чи не відмовляється позивач від адміністративного позову,
- чи не визнає відповідач адміністративний позов,
- і роз'яснює сторонам можливість примирення.

І в разі якщо спір не врегульовано, суд:

1) уточнює позовні вимоги та заперечення відповідача проти адміністративного позову;

2) з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі;

3) визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору і які з них визнаються сторонами, а які належить доводити;

4) з'ясовує, якими доказами сторони можуть обґрунтовувати свої доводи чи заперечення, та встановлює строки для їх надання;

5) здійснює інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду.

Суд, який розглядає справу, в разі необхідності збирання доказів за межами своєї територіальної підсудності доручає відповідному адміністративному суду провести певні процесуальні дії.

Суд може своєю ухвалою:

об'єднати в одне провадження кілька однорідних позовних вимог за позовами одного й того ж позивача до того ж відповідача чи до різних відповідачів або за позовними заявами різних позивачів до одного й того самого відповідача,

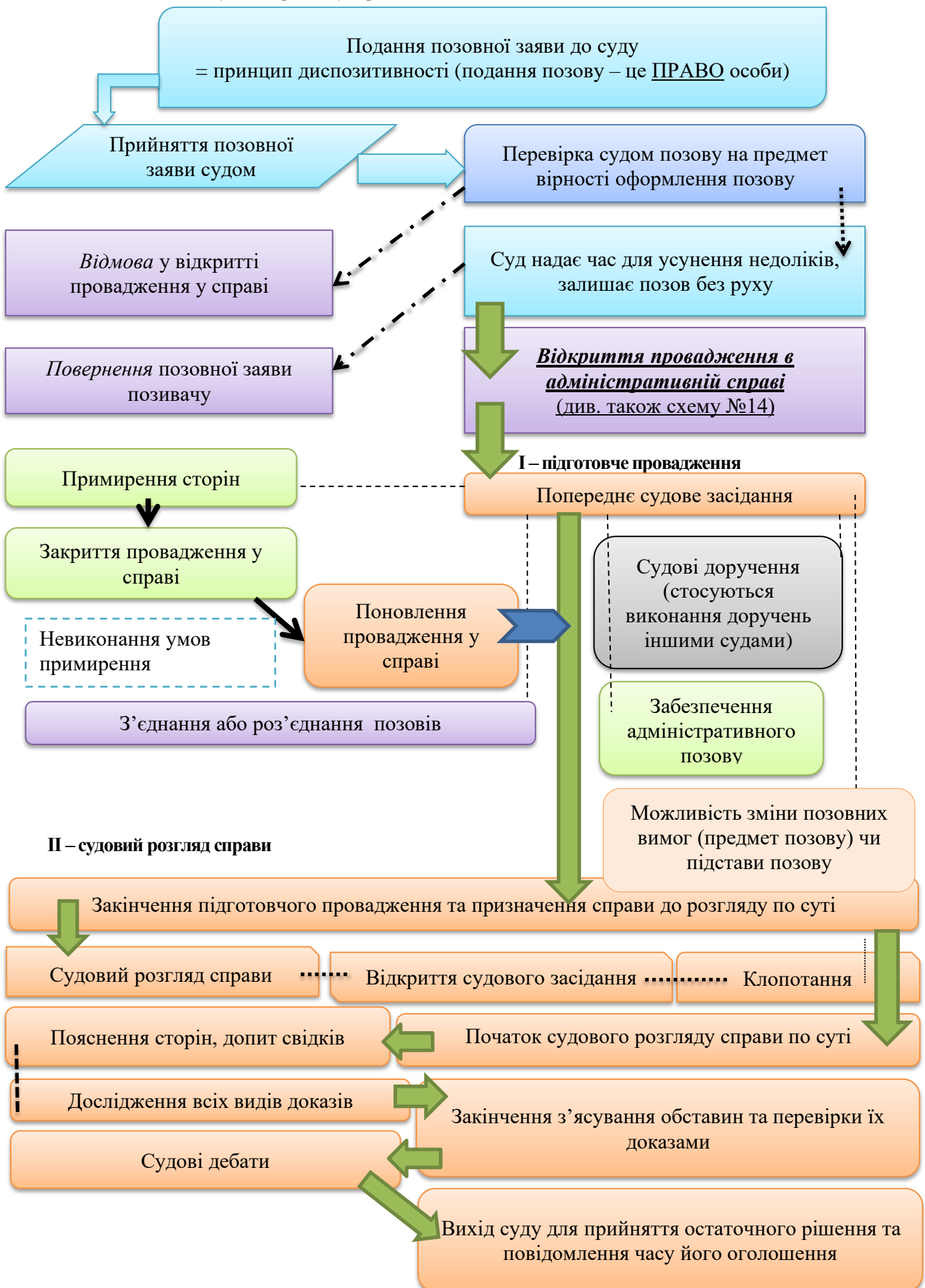
роз'єднати одне або кілька об'єднаних в одне провадження позовних вимог в самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює чи сповільнює вирішення справи.

Суд за клопотанням позивача або з власної ініціативи може постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову,

- якщо існує очевидна загроза заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам позивача до ухвалення рішення в адміністративній справі,
- або захист цих прав, свобод та інтересів стане неможливим без вжиття таких заходів, або для їх відновлення необхідно буде докласти значних зусиль та витрат,
- а також якщо очевидними є ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень (*ПРИКЛАД: суд може призупинити дію рішення суб'єкта владних повноважень або заборонити здійснювати будь-які дії*).

Судове рішення повинно бути законним та обґрунтованим (*див. Схему №15*).

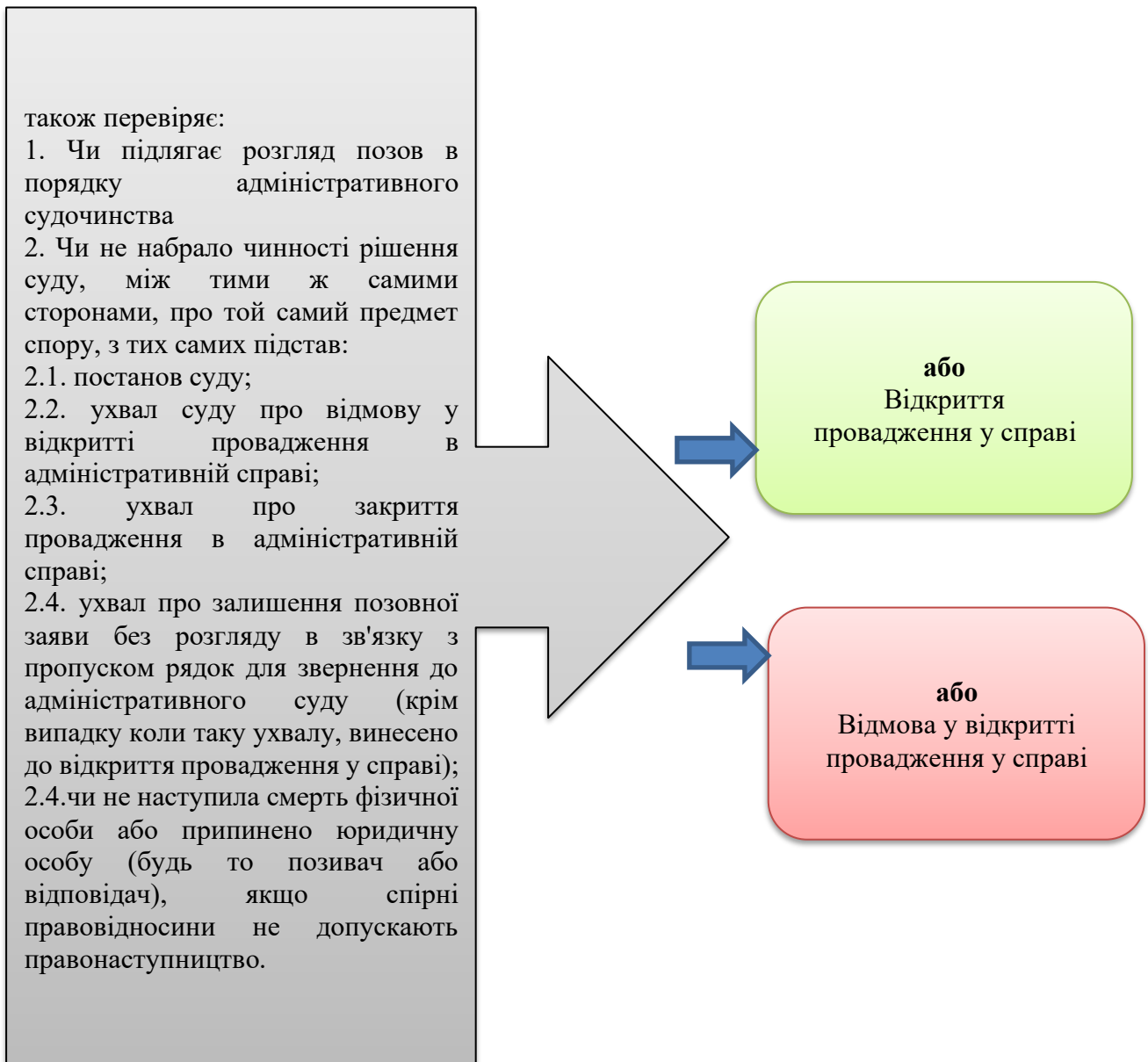
Схема №11. – Стадії судового розгляду справи; I-а інстанція.

До відкриття провадження у справі СУД:

До відкриття провадження у справі СУД:

У разі якщо відкрито провадження у справі, то за результатами підготовчого провадження суд у порядку письмового провадження або в судовому засіданні на розсуд суду вирішує про (*див. Схему №14*):

- 1) залишення позовної заяви без розгляду;
- 2) зупинення провадження у справі;
- 3) закриття провадження у справі;
- 4) закінчення підготовчого провадження і призначення справи до судового розгляду.

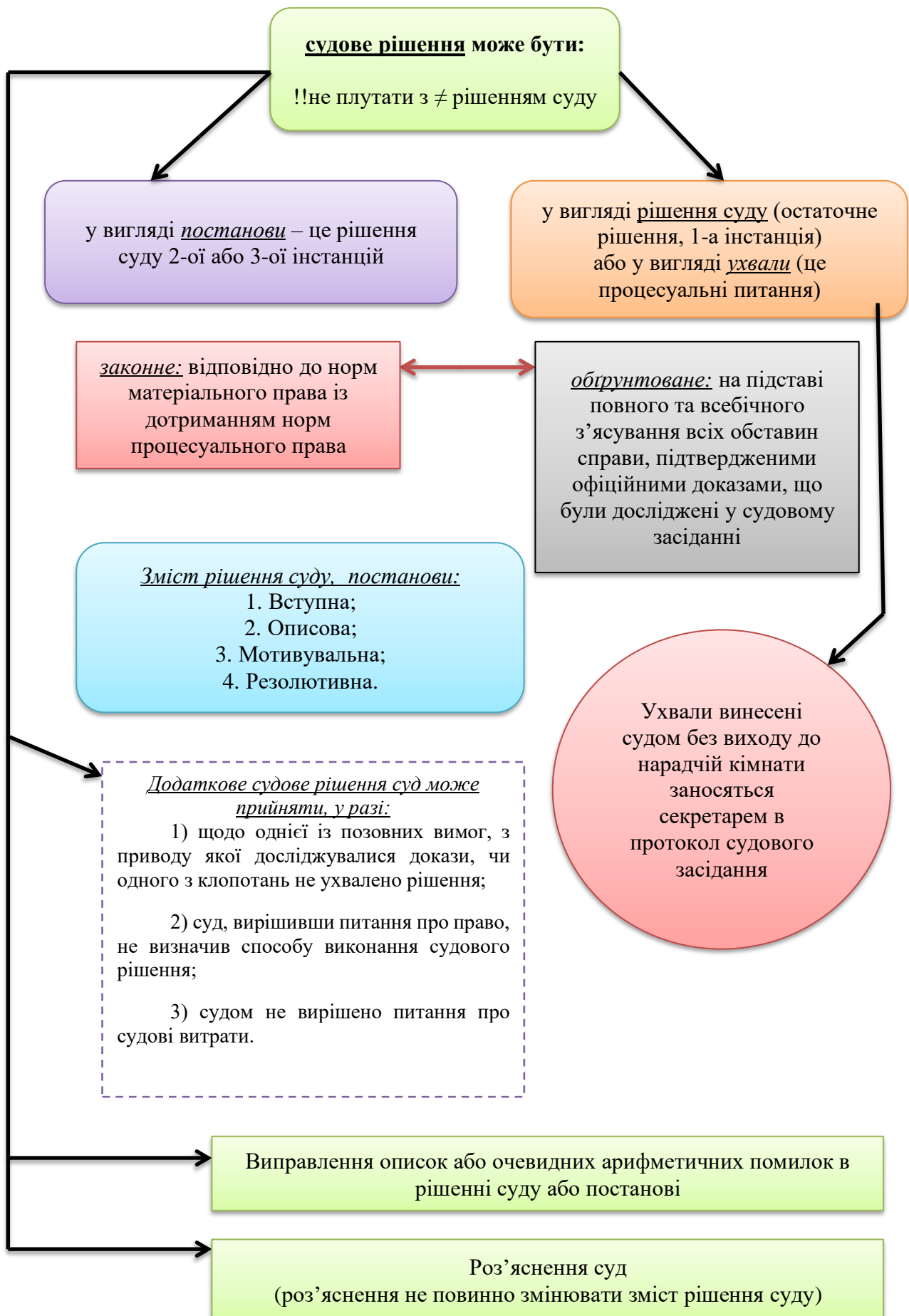
Отже, судовий розгляд справи в першій інстанції складається і включає в себе наступне:

1. Надходження позовної заяви до суду
2. Прийняття судом позовної заяви
3. Перевірка судом позовної заяви на дотримання вимог щодо її оформлення
4. Час на усунення недоліків (позов залишається без руху)
5. Відмова у відкритті провадження у справі
6. Повернення позовної заяви позивачу
7. Відкриття провадження у справі
8. Попереднє судове засідання
9. Примирення, об'єднання або роз'єднання позовів, забезпечення позову
10. Закінчення підготовчого провадження і призначення справи до судового розгляду
11. Початок судового розгляду справи, відкриття судового засідання, права та обов'язки, клопотання, можливість зміни позовних вимог
12. Початок судового розгляду справи по суті
13. Пояснення сторін, показання свідків, дослідження доказів
14. Закінчення з'ясування обставин та перевірка їх доказами
15. Судові дебати
16. Вихід суду для постановлення рішення і повідомлення про орієнтовний час оголошення судового рішення
17. Оголошення судового рішення

Схема №15. – Судове рішення в адміністративній справі

ТЕМА № 13.

Провадження апеляційної, касаційної інстанцій

13.1. Апеляційна інстанція, повноваження

Суд апеляційної інстанції в адміністративних справах це апеляційний адміністративний суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться місцевий адміністративний суд (місцевий загальний суд як адміністративний суд чи окружний адміністративний суд), що ухвалив рішення.

Право на апеляційне оскарження мають - всі особи, якщо суд виніс рішення, щодо їх прав, свобод, інтересів чи обов'язків.

За загальним правилом строк на апеляційне оскарження становить **30 днів** з дня оголошення рішення, а на ухвалу суду дається термін в **15 днів** (чіткий перелік ухвал суду, що можуть бути оскаржені *окремо від рішення суду* наведений в КАСУ). Не слід забувати і про існування можливості відновити терміни для апеляційного оскарження.

Незалежно від поважності причини пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга *прокурора, органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень* подана після спливу **1-го року** з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення (крім випадків подання апеляційної скарги суб'єктом владних повноважень у справі, про розгляд якої він не був повідомлений або до участі в якій не був залучений, якщо суд ухвалив рішення про його права та (або) обов'язки).

Апеляційна скарга раніше подавалася через місцевий адміністративний суд. В даний час, за новими правилами КАСУ, *апеляційна скарга подається безпосередньо в апеляційну інстанцію.*

До апеляційної скарги пред'являються певні вимоги, встановлені КАСУ, в тому числі до скарги необхідно додати її копії та копії матеріалів відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, документ про оплату судового збору. За новими правилами КАСУ також подаються докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного

судового рішення суду першої інстанції, за наявності. В апеляційній скарзі зазначаються підстави для звільнення від сплати судового збору.

Особи, які беруть участь у справі мають право надати відзив (заперечення) на апеляційну скаргу у строки встановлені судом апеляційної інстанції. Втім, неподання відзиву на апеляційну скаргу не перешкоджає розгляду судом апеляційної скарги. При цьому в запереченнях вказується чи бажає особа приймати персональну участь при розгляді справи.

З іншого боку, учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, у будь-який час до початку апеляційного розгляду мають право і приєднатися до апеляційної скарги, підтримавши її вимоги.

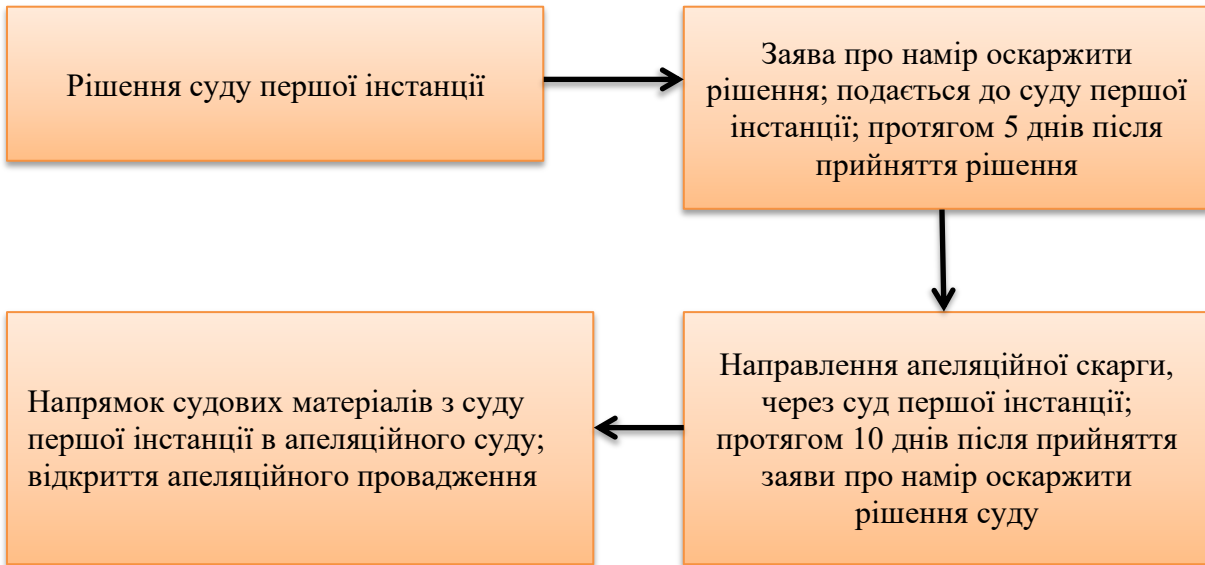
Суд апеляційної інстанції (адміністративна юрисдикція) має наступні повноваження (див. Схеми №16, №17):

- 1) залишити апеляційну скаргу без задоволення, а судові рішення - без змін;
- 2) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове судове рішення у відповідній частині або змінити судові рішення;
- 3) скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково;
- 4) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково у визначених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині;
- 5) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;
- 6) у визначених цим Кодексом випадках скасувати свою постанову.

Схема №17. – Оскарження рішень в апеляційному порядку

Раніше був наступний порядок:

!!! В ТЕПЕРІШНІЙ ЧАС (за новими правилами КАСУ):

13.2. Касаційна інстанція, повноваження

За новими правилами КАСУ, судом касаційної інстанції є **Верховний Суд** (у складі якого є Касаційний адміністративний суд) і касаційна скарга подається безпосередньо до цього суду. Раніше до Верховного Суду існував Верховний Суд України.

Правом на касаційне оскарження мають - всі особи, якщо суд прийняв рішення, щодо їх прав, свобод, інтересів чи обов'язків і **тільки після перегляду рішення суду в апеляційному порядку** з підстав порушення норм матеріального та процесуального права.

За загальним правилом строк на касаційне оскарження становить 30 днів з дня оголошення рішення суду. Не слід забувати і про можливість відновити терміни для касаційного оскарження та при цьому вказати *поважність причин пропуску*.

До касаційної скарги пред'являються певні вимоги, встановлені КАСУ, в тому числі до скарги необхідно додати її копії та копії попередніх рішень судів відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, а також не слід забувати про документ про оплату судового збору та про надання відповідних документів на представництво інтересів. Також необхідно письмове клопотання про участь у судовому засіданні, інакше суд може і самотійно розглянути судову справу.

ТЕМА № 14.

Перегляд рішень за нововиявленими обставинами або за виключними обставинами

Судове рішення, яким закінчено розгляд справи і яке набрало законної сили, може бути переглянуто за нововиявленими або виключними обставинами.

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлення вироком суду або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного рішення у цій справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, яке підлягає перегляду.

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час розгляду справи, не допускається, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність фізичної особи.

Не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами:

1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи;

2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.

Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане;

2) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення;

3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом.

При перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

Положеннями чинного законодавства також встановлюються строки для пред'явлення виконавчого документа до виконання за загальним правилом для цього надається 3 (три) роки з наступного дня коли рішення суду набрало законної сили.

Виконання виконавчого документа здійснюються за місцем знаходження боржника або за місцем знаходження майна.

Законодавець також встановив наступні правила : необхідність авансування витрат виконавчого провадження; порядок розподілу стягнутих з боржника грошових сум; особливості звернення стягнення на майно боржника (в тому числі, визначення вартості майна, порядок реалізації майна); виконання рішень немайнового характеру; оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби; відповідальність за невиконання законних вимог виконавця; виконання рішень іноземних судів і т.д.

зобов'язання з виплати гарантованого відшкодування за договором вкладу пеня відповідно до частини п'ятої статті 10 цього Закону не нараховується. Детальніше з текстом постанови ВП ВС від 4 травня 2022 року у справі № 761/28949/17 можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728587>.

Теза: Адвокатський запит повинно чітко формулювати.

Обґрунтування, приклад: В адвокатському запиті, який стосується надання публічної інформації, адвокат, крім посилання на відповідні статті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зобов'язаний послатися на підставу для отримання інформації, яка підпадає під визначення публічної, і на відповідні статті Закону України «Про доступ до публічної інформації», а також дотриматися вимог останнього, звернувши увагу суб'єкта, якому адресовано адвокатський запит, на його статус розпорядника публічної інформації. Детальніше з текстом постанови ВП ВС від 18 серпня 2022 року у справі № 520/13981/21 можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105935914>.

Теза: Про необхідність застосування принципу стабільності в балансі з принципами загальності оподаткування, фіскальної достатності та соціальної справедливості щодо грошових зобов'язань з рентної плати за користування надрами для видобування природного газу.

Обґрунтування, приклад: Застосування підвищеної ставки рентної плати у 2015 році було виправданим і не може оцінюватися як свавільне втручання у право на мирне володіння майном, оскільки відбувалося з огляду на суспільні інтереси держави. Немає колізії між нормою підпункту 4.1.9 пункту 4.1 статті 4 Податкового кодексу України та принципом стабільності, який застосовується в системному зв'язку з іншими принципами податкового законодавства. Така норма не застосовується лише тоді, якщо вона суперечить принципу верховенства права в контексті права платника податку на мирне володіння майном. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів від 19 квітня 2022 року у справі № 816/687/16 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104044775>.

Теза: Платник податків первинно володіє презумпцією добросовісності.

Обґрунтування, приклад: Вирішуючи податкові спори, суд керується презумпцією добросовісності платника, яка резюмує економічну виправданість дій, що мають своїм наслідком отримання податкової вигоди, а також достовірність відомостей у бухгалтерській та податковій звітності. Визначальним фактором для формування податкового кредиту платником податку на додану вартість є відповідність податкової накладної порядку її заповнення та подальше використання придбаних товарів (основних фондів) в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 27 квітня 2022 року у справі № 200/5932/19-а можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104094827>.

Теза: Звернутися до суду з позовом про скасування податкового повідомлення-рішення складає шість місяців.

Обґрунтування, приклад: Процесуальний строк звернення до суду з позовом про скасування податкового повідомлення-рішення (рішення про застосування штрафних санкцій), якщо платник не використовував процедуру досудового вирішення спору (адміністративного оскарження), визначається частиною другою статті 122 Кодексу адміністративного судочинства України – становить шість місяців і обчислюється з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду у складі колегії суддів судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів від 27 січня 2022 року у справі № 160/11673/20 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103034921>.

Теза: Визначено критерії розмежування основної, підготовчої та допоміжної діяльності в міжнародній діяльності

Обґрунтування, приклад: Основною зазвичай вважають діяльність, що є суттєвою і важливою, враховуючи зміст комерційних цілей і завдань організації. Не є підготовчою або допоміжною діяльністю, основна мета якої збігається з основною метою підприємства в цілому. Щоб визначити, чи господарська діяльність є підготовчою або допоміжною, необхідно порівняти функції, які здійснюються в Україні, з функціями, які підприємство

виконує в іншій країні. Підготовча чи допоміжна діяльність провадиться на користь самої іноземної компанії, а не коштом третіх осіб. Підготовча діяльність передує початку основної діяльності нерезидента на території України. Допоміжна діяльність забезпечує процес ведення основної господарської діяльності нерезидентом, здійснюється одночасно з основною діяльністю, але до основної не належить. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 19 жовтня 2022 року у справі № 280/4264/21 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106888535>

Теза: Процедура проведення спеціального розслідування повинна бути на підставі ґрунтовного та розгорнутого аналізу.

Обґрунтування, приклад: Аналіз статті 13 Закону України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», яка встановлює перелік факторів та обставин, які підлягають обов'язковому дослідженню та встановленню під час спеціального розслідування, дає підстави для висновку про те, що такі фактори та обставини мають саме досліджуватися: тобто піддаватися ґрунтовному та розгорнутому аналізу, а не констатуватись у вигляді невмотивованого висновку. Неодноразове порушення строків вчинення відповідних дій, відсутність належного обґрунтування висновків контролюючого органу та неврахування принципу пропорційності під час запровадження спеціальних заходів щодо імпорту товару в Україну, у своїй сукупності призводять до порушення процедурних вимог законності під час прийняття рішення про спеціальне розслідування щодо імпорту в Україну товару, незалежно від країни походження та експорту. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 грудня 2022 року у справі № 640/14616/21 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108086667>

Теза: Земельний кодекс України визначає вичерпний перелік підстав відмови в наданні дозволу на розробку проєкту землеустрою.

Обґрунтування, приклад: Відмова особі в наданні дозволу на розробку проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки з причини надання такого дозволу іншій особі та на підставі рекомендацій постійної депутатської комісії міської ради з питань містобудування, житлово-комунального господарства, інфраструктури, комунальної власності, енергозбереження та земельних відносин щодо надання земельних ділянок

згідно зі списком черговості подання заяв є незаконною відповідно до частини сьомої статті 118 Земельного кодексу України, яка передбачає вичерпний перелік таких підстав. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду у складі судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 18 травня 2022 року у справі № 154/3345/16 можна ознайомитися за посиланням – <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/104361505>.

Теза: Для правильного застосування норм права суду також слід досліджувати обставини в розрізі характеру дій.

Обґрунтування, приклад: Підпунктом 11 пункту «а» частини першої статті 31 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» не визначено обов'язку та повноважень, зокрема, виконавчого органу міської ради добудовувати об'єкти незавершеного будівництва за кошти місцевого бюджету, а передбачено його обов'язок вчиняти дії щодо організації роботи, пов'язаної із завершенням будівництва багатоквартирних житлових будинків, що споруджувалися із залученням коштів фізичних осіб, у разі неспроможності забудовників продовжувати таке будівництво. Наведена норма права не конкретизує, які дії підпадають під визначення «організація роботи, пов'язаної із завершенням будівництва багатоквартирних житлових будинків». Для правильного застосування положень підпункту 11 пункту «а» частини першої статті 31 Закону № 280/97-ВР в кожному конкретному випадку слід досліджувати обставини в розрізі характеру дій, які були вчинені органом місцевого самоврядування, з метою виконання наведених положень Закону, враховуючи відсутність чіткого нормативно-правового порядку, який закріплює механізм, конкретні повноваження та порядок вчинення органом місцевого самоврядування відповідних дій. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі № 280/3841/21 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107370320>.

Теза: Підзаконні акти застосовуються лише коли вони не суперечать положенням закону.

Обґрунтування, приклад: При здійсненні процедури реєстрації / зняття з реєстрації місця проживання особи застосування положень підзаконних нормативно-правових актів можливе лише в тому випадку, якщо такі нормативно-правові акти не суперечать

положенням Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та Правил реєстрації місця проживання, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 207. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 січня 2022 року у справі № 420/1066/21 можна ознайомитися за посиланням – <https://reestr.court.gov.ua/Review/103034189>.

Теза: Ухвалення рішення про зміну структури виконавчого апарату органу місцевого самоврядування і його штатної чисельності, а також витрат на утримання ради та її виконавчого комітету відбувається на засіданні ради.

Обґрунтування, приклад: Оскільки відповідно до пункту 3 частини першої ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» рішення про затвердження за пропозицією голови ради структури виконавчого апарату ради, його чисельності, встановленої відповідно до типових штатів, затверджених Кабінетом Міністрів України, витрат на утримання ради та її виконавчого комітету приймається виключно відповідними радами на їх пленарних засіданнях, то питання про зміну структури виконавчого апарату ради та його штатної чисельності, а також витрат на утримання ради та її виконавчого комітету повинні вирішуватись у такому ж порядку, тобто відповідною радою на її пленарному засіданні за пропозицією голови ради. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 9 лютого 2022 року у справі № 500/2281/20 можна ознайомитися за посиланням – <https://reestr.court.gov.ua/Review/103281802>.

Теза: Поняття «грошове забезпечення» і «заробітна плата» рівнозначні.

Обґрунтування, приклад: Поняття «грошове забезпечення» і «заробітна плата», які використано в законодавстві, що регулює трудові правовідносини, є рівнозначними. Рівнозначність цих понять обумовлена наявністю у сторін прав і обов'язків щодо оплати праці, умов їх реалізації та наслідків, що мають настати в разі невиконання цих обов'язків, і врегульована спеціальним законодавством: Законом України «Про оплату праці», КЗпП України, а також іншими підзаконними нормативними актами. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 травня 2022 року у справі № 500/555/21 можна ознайомитися за посиланням – <https://reestr.court.gov.ua/Review/104487749>.

Теза: Підзаконний акт не може підміняти Закон.

Обґрунтування, приклад: Закону, який би передбачав відповідальність експерта за вчинення дисциплінарного правопорушення під час здійснення ним експертної діяльності, немає. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів № 301/5 з огляду на вимоги Конституції України не може підміняти закон, який би визначав склад правопорушення як підставу притягнення особи до дисциплінарної відповідальності та заходи державнопримусового впливу на його вчинення. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 30 серпня 2022 року у справі № 640/27721/20 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105973863>.

Теза: Державний виконавець не зобов'язаний повідомляти боржника про опис майна.

Обґрунтування, приклад: Як Законом України «Про виконавче провадження», так й Інструкцією з організації примусового виконання рішень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 2 квітня 2012 року № 512/5, не передбачено обов'язок державного виконавця повідомляти боржника про опис майна. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 2 червня 2022 року у справі № 480/5060/20 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104593363>.

Теза: Несуттєві відмінності умов договору від меж тендерної пропозиції є допустимими.

Обґрунтування, приклад: Умови договору про закупівлю не повинні саме сутнісно, змістом виходити за межі тендерної пропозиції (за винятком тих випадків, які передбачає Закон України «Про публічні закупівлі»). Несуттєві відмінності умов договору про закупівлю від його проєкту, які за своїм наповненням не визначають нових договірних зобов'язань, не звужують чи, навпаки, не розширюють договірних зобов'язань сторін, які витікають із тендерних пропозицій і тендерної документації і не суперечать останнім, не можуть мати наслідком нікчемність договору про закупівлю. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 травня 2022 року у справі № 160/6513/21 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104191330>.

Теза: Порядок обґрунтування аномально низької ціни під час публічних закупівель.

Обґрунтування, приклад: Закон України «Про публічні закупівлі» не конкретизує, яке саме обґрунтування буде належним, тому замовник на власний розсуд оцінює належність / неналежність обґрунтування аномально низької ціни. Водночас, оскільки базовим документом для оцінки пропозицій учасників є тендерна документація, замовник має діяти виключно в межах Закону та вимагати від учасників подання лише тієї інформації та документів, які передбачені тендерною документацією. Таким чином, якщо замовник має окремі вимоги щодо обґрунтування аномально низької ціни, варто чітко їх прописати в тендерній документації. Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 9 серпня 2022 року у справі № 640/30534/20 можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105649898>.

Корисна література:

1. Волік В.В. Адміністративний процес: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 081 «Право» МДУ / Уклад. В.В. Волік. Маріуполь: МДУ, 2019. 119 с.
2. Волік В.В. Питання розвитку цифрової інфраструктури в транспортній галузі та зв'язок з адміністративним судочинством. Судова та слідча практика в Україні. 2018. Вип. 7. С. 45–50.
3. Верховний Суд : сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/competence/
4. Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
5. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 07.07.2010 №2453-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
6. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. // ВВР України. - 2006. - № 30. - С. 260.
7. Про доступ до судових рішень [Електронний ресурс] : Закон України від 22.12.2005 №3262-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.
8. Council of Europe / Recommendations, resolutions and guidelines : сайт. URL: <https://www.coe.int/en/web/cdcj/recommendations-resolutions-guidelines>
9. Судова практика, зокрема, дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду та огляди судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/>
10. Авер'янов В.Б.. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б.Авер'янова. – К.,2003. – 384 с.. 2003
11. Hugo Flavier, Charles Forger «Administrative Justice in France: between Singularity and Classicism», BRICS Law Journal, Vol. III (2016), Issue 2

- 12.Адміністративний процес України (у схемах) : навчальний посібник / М.М. Бурбика, М.В. Колеснікова, А.В. Солонар ; Міністерство освіти і науки України, Сумський державний університет. Суми : Сумський державний університет, 2019. 107 с. (є в бібліотеці КПІ імені Ігоря Сікорського)
- 13.Васильєв С.В. Звернення до суду: алгоритм процесуальних дій (адміністративна юрисдикція): навчальний посібник. Київ: «Правова єдність»: Алерта, 2021. 340 с. (є в бібліотеці КПІ імені Ігоря Сікорського)
- 14.Адміністративна процедура: навчальний посібник/ за заг.ред. І.В. Бойко. Харків: Право, 2019. 204 с.
- 15.Баранов О.А. Соціальна та цифрова трансформації: джерело правових проблем. Інформація і право. 2021. № 3(38). С. 59-73.
- 16.Бевз С.І. Державне управління у сфері господарської діяльності: адміністративно-правові засади: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 319 с.
- 17.Бевз С. І. Людиноцентризм в адміністративно-правовому регулюванні державного управління у сфері господарської діяльності. Проблеми розвитку адміністративного і фінансового права в умовах сучасних реформаційних процесів : матеріали Всеукраїнського круглого столу (01 листопада 2019 р., м. Київ). Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 66–69.
- 18.Голосніченко І.П., Кропивна К.О. Адміністративна юрисдикція: відмежування від інших видів судочинства: монографія. Київ: ФОП «Кандиба Т.П.». 2021. 202 с.
- 19.Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Сенік В. Г. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією (коментар судової практики) / О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, В. Г. Сенік. Київ : ВД «Дакор», 2020. 508 с.
- 20.Коваль М. П. Адміністративний судовий процес та особливості розгляду деяких спорів. Навчальний посібник. Видавництво «Юридична література», 2020. 216 с.

21. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України : дис. ...канд. юрид. наук : Спец. 12.00.07. Ужгород, 2019. 243 с.
22. Маслова А. Концепція людиноцентризму в адміністративному праві: передумови виникнення, зміст та нормативна основа. JURNALUL JURIDIC NAȚIONAL: TEORIE ȘI PRACTICĂ. 2020. August С. 118-128.
23. Міхеєв М. В. Конфліктні та неконфліктні провадження в адміністративному процесі. ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 248 с.
24. Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру»/ Авт.кол. (Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.), за заг.ред. Тимошука В.П. Київ: ФОП Мишалов Д.В., 2019. 460 с.
25. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / За заг. ред. Журавльова Д. В. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 432 с.
26. Панасюк О. Перегляд основоположних категорій адміністративно-деліктного права України. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 10. С. 142-147.
27. Петренко Н. О., Машковська Л. В. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. Право і суспільство. 2020. № 2. С. 112-119.
28. Пігарєв, Ю., Костенюк, Н. Діджиталізація публічного управління як чинник цифрової трансформації України. Актуальні проблеми державного управління. 2021. Том 2 № 83. С. 92-96.
29. Решота В.В. Джерела адміністративного права України: проблеми судового застосування : монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2018. 431 с.
30. Сидельніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Харків, 2017. 200 с.
31. Суцєнко Д.В. Адміністративні процедури в Україні та країнах Європи: порівняльно-правовий аспект.: дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 211 с.

32. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр. та допов. Київ, 2015. 128 с.
http://nsj.gov.ua/files/1444201141Посібник_адмін_TF_130815.pdf
33. Шерстюк Г.М. Захист цивільних прав фізичних осіб в адміністративному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Київ, 2021. 375 с.
34. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.
35. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України. Київ: Дакор, 2015. 500 с.
36. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти: теоретико-правове дослідження : монографія / Н.Л. Губерська. Харків: Панов, 2015. 508 с.
37. Адміністративне право України. Адміністративне судочинство в Україні : посіб. для підгот. до зовн. незалеж. Оцінювання / [І. М. Балакарева, М.І. Белікова, І.В. Бойко та ін.] ; за заг. ред. Н.Б. Писаренко. Харків: Право, 2020. 238 с.
38. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк (кер авт. кол.), І. М. Балакарева, І.В. Бойко та ін.; за загальною редакцією Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2020. 392 с.
39. Тетарчук І.В., Дяків Т.С. Адміністративне судочинство : навчальний посібник для підготовки до іспитів. К.: ЦУЛ, 2020. 186 с.
40. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Офіційний вісник України. 2010. № 72 /1. Ст. 2598.
41. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколи до неї. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 2371.
42. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747 – IV. Офіційний вісник України. 2005. № 32. Ст. 1918.

43. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України : від 05 липня 2012 року № 5076-VI. Відом. Верховної Ради України. 2013. № 27.
44. Кодекс адміністративного судочинства України : станом на 25 січ. 2018 р. : відповідає офіц. тексту. – Х. : Право, 2018. – 246 с.
45. Адміністративне право : підручник / НУ "ЮАУ ім. Ярослава Мудрого" ; за заг. ред.: Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Зуй. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Х. : Право, 2013. – 656 с.
46. Адміністративне процесуальне право України : навч.-метод. посіб. / І. О. Картузова [та ін.] ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". – К. : Фенікс, 2016. – 400 с.
47. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Б. Писаренко. – Х. : Право, 2016. – 312 с.
48. Адміністративне судочинство України: теорія та практика : монографія / Вищ. адмін. суд України ; за заг. ред. О. М. Нечитайла. – К. : Компанія "ВАІТЕ", 2015. – 288 с.
49. Біла-Тіунова Л. Р. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика : монографія / Л. Р. Біла-Тіунова, О. В. Закаленко ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". – О. : Фенікс, 2014. – 188 с.
50. Богуцький В. В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення : навч. посіб. / В. В. Богуцький, В. В. Богуцька, В. В. Мартиновський. – 5-те вид., перероб. і допов. – Х. : Юрайт, 2013. – 224 с.
51. Захист в адміністративному процесі : практик. посіб. / упоряд. Ю. І. Руснак. – К. : Центр учб. літ., 2013. – 352 с.
52. Калмикова Я. С. Докази та доказування в адміністративному судочинстві : монографія / Я. С. Калмикова ; НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування ; за заг. ред. О. Б. Червякової. – Х. : Фактор, 2014. – 280 с.
53. Ківалов С. В. Курс адміністративного процесуального права України : підручник. Загальна частина / С. В. Ківалов, І. О. Картузова, А. Ю. Осадчий ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". – О. : Фенікс, 2014. – 342 с.

54. Коломоєць Т. О. Внутрішнє переконання судді в адміністративному процесі: теоретико-правовий та праксеологічний аспект формування : монографія / Т. О. Коломоєць, В. О. Немченко. – Херсон : Гельветика, 2013. – 180 с.
55. Колпаков В. К. Теорія і практика адміністративного судочинства : монографія / В. К. Колпаков, В. В. Гордєєв. – Чернівці : Місто, 2011. – 384 с.
56. Колпаков В. К. Юрисдикція адміністративних судів : монографія : у 2 кн. / В. К. Колпаков, В. В. Гордєєв. – Х. : Харків юрид., 2011. – 252 с.
57. Константий О. В. Проблеми захисту в адміністративному судочинстві суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів : монографія / О. В. Константий ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – К. : Істина, 2015. – 544 с.
58. Костицький М. В. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі : монографія / М. В. Костицький, М. І. Луцький ; Івано-Франків. ун-т права ім. короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Видавнича справа, 2017. – 308 с.
59. Ліпкан В. А. Сутність та порядок вирішення службових спорів : монографія / В. А. Ліпкан, О. Г. Мовчун ; Глобальна орг. союзн. лідерства, Аккад. безпеки відкритого суспільства, Акад. наук вищ. освіти України, Стратком. – К. : Вид. Ліпкан О.С., 2017. – 312 с. – (Ordo ordinans).
60. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / Вищ. адмін. суд України ; за заг. ред. І. Х. Темкіжева. – 2-ге вид., пероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 720 с.
61. Оскарження судових рішень і ухвал в системі адміністративного судочинства України: зразки документів, судова практика, актуальне законодавство : станом на 23 верес. 2016 р. / упоряд. Н. О. Армаш [та ін.]. – К. : Центр учб. літ., 2016. – 272 с.
62. Постанови пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України в кримінальних та адміністративних провадженнях : офіц. текст / упоряд.: С. А. Кузьмін, М. С. Кучеренко. – К. : Вид. Паливода А. В., 2015. – 828 с.
63. Постанови пленуму, роз'яснення та рекомендації Вищого адміністративного суду України / упоряд. Ю. І. Руснак. – К. : Центр учб. літ., 2013. – 438 с.

64. Правові позиції в адміністративному судочинстві України / Вищ. адмін. суд України ; упоряд.: М. І. Смокович, В. П. Базов ; за заг. ред. О. М. Нечитайло. – Офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2015. – 848 с. – (Судова практика).
65. Русанова В. Б. Право на оскарження в суді постанови у справі про адміністративне правопорушення (сутність, гарантії та порядок реалізації) : монографія / В. Б. Русанова ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; за заг. ред. Н. Б. Писаренко. – Х. : Право, 2016. – 148 с.
66. Смокович М. І. Визначення юрисдикції адміністративних судів та розмежування судових юрисдикцій : монографія / М. І. Смокович. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 304 с.
67. Судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення : навч. посіб. / Запорізь. нац. ун-т ; ред.: Т. О. Коломоець, В. К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 544 с.
68. Ткачук О. М. Путівник по строках та термінах Кодексу адміністративного судочинства України : (із змін., внесеними Законом України "Про внесення змін до Господ. процес. кодексу України, Цивіл. процес. кодексу України, Кодексу адмін. судочинства України та ін. законодав. актів" від 03.10.2017 р.) / О. М. Ткачук. – Х. : Право, 2017. – 68 с.
69. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві : наук.-метод. посіб. для суддів / Т. І. Фулей ; ОБСЄ. Координатор проектів в Україні, Верхов. Суд України, Нац. шк. суддів України, Вищ. адмін. суд України. – К., 2015. – 128 с.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра права

Економіко-правовий факультет

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО
та сучасне адміністративне е-судочинство

для студентів денної та заочної форми навчання
економіко-правового факультету та для інших зацікавлених осіб
(із змінами та доповненнями; перероблений)

Укладач **Волік Вячеслав Вікторович**

Комп'ютерна
верстка **В.В. Волік**

Підписано до друку 16.01.2024 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк цифровий
Ум.-друк. арк. 21,85. Обл.-вид. арк. 23,5. Зам. № __. Наклад 30 прим.

Видавець «ФОП Середняк Т.К.», 49000, Дніпропетровськ, 18, а/с 1212
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК№ 4379 від 02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 7257
49000, Дніпропетровськ, 18, а/с 1212
тел. (063)-401-55-03, (056)-798-22-47
E-mail: adverta1@ukr.net,
www.isbn.com.ua

Друкарня ФОП Гуляєва В.М.
65037, Одеса, а/я 24
Тел. (048) 789-12-85
drukaryk.com